

Dr. Franc Derganc:

Henri Bergson.

Filozof moderne Francije.

Predgovor.

Na prehodu 19. in 20. veka se je pojavil v Evropi nov dušni tok, ki odsehdob vidno in mogočno narašča ter se pripravlja, da potegne vse druge kulturne sotoke za seboj.

Vivizem (vivismus), tako imenujemo novi veletok, to je gospodstvo veličanstva in velemožnosti življenja, kakor svobodno in resnično ustvarja, deluje, ne kakor se spačeno in enostransko razvito svetlika v glavi nekaterih evropskih filozofov. Doslej vemo samo eno, da vivizem resnično eksistira in rase, da se nahaja v prvi fazi razvoja, da je začel vplivati na mišljenje in spoznavanje kulturnih evropskih narodov. Kakšne posledice obrodi vivizem, kakšna bo njegova končna, definitivna oblika, to vse nam še prikriva krilo bodočnosti.

Tudi mi slutimo in občutimo, — čeprav ne vsi enako jasno in zavedno, — da prihaja vivizem v nas in čez nas kakor nekaj silnega, vsepresežnega, da polje z isto močjo v vsaki žilici našega življenja; zaznavamo ga v sebi, kakor občuti mlada duša prvo ljubezen. Kako prešinja ta velesila življenja vse misli in sanje mlade duše! A kje so tiste besede, ki bi se ji mogle samo približati? Naše slutne oči vidijo vivizem kakor v nočni tišini krasno prikazen v svitu Platonovih idej, predno se materijalizirajo. Ali, če pade le ena človeška beseda v ta ustvarjajoči mir, izgine svetla prikazen kakor preplašena, kakor blisk, da je potem temina noči še večja. Tako ni vivizem še zdaj pristopen besedi v celem obsegu — na veliko nevoljo kritikov in dijalektikov, ki preže na vsako novo moč, da jo varno potočijo v brušene steklenice kristalno trdih pojmov. Vivizem je pač tista nedeljiva, vse obsežna, vse nadvladajoča sila, ki se razodeva brez prestanka v celotnem življenju. Besede so pa samo sledi in sence življenja.

Orjaški sunek življenja, ki ga zasleduje vivizem, je segel celo čez kraje, kjer stoje tisočletne piramide iz rezanega granita kakor mejniki večnosti; sunek je prešinil celo mrtve skale, da so začele roditi. Zapustili smo svoj čas šolske prostore v neomajnem prepri-

čanju, da smo si otovorili spomin z zanesljivim blagom za vse zadrege življenja, z zakladi večne veljave. Ponosen je bil nanje naš mladi spomin, ki so ga desetletja gnetli razni vzgojitelji kakor kipar svojo glino, ne samo ponosen, ampak še bolj vesel, da je srečno preстал te čase plastike in tlake. Te matematične formule, ti fizikalni in kemični zakoni, ti pravzori eksaktnosti, ti izrazi nespremenljive večnosti!

Pa prišel je nenadoma sunek življenja in — prišlo je drugače. Skozi leta in leta nam je šola tlačila v spomin Evklidov tridimenzionalni prostor, v katerem absolutno velja aksijom paralelnih premic in zakon, da je vsota kotov v trikotniku $= 2 R$. Temu nasprotno je nastopila nova matematika, takozvana metamatematika (metageometrija), ki uči, da je naš tridimenzionalni prostor le poseben slučaj resničnega n -dimenzionalnega prostora, v katerem ne velja aksijom paralelnih premic in v katerem znaša vsota kotov v trikotniku lahko manj (Lobačevskij, Bolyai) ali več (Riemann) nego $2 R$. Zlasti Riemann in Grassmann sta razvijala pojem n -dimenzionalnega prostora in Lie, ustvaritelj skupinske in invarijantne teorije, je dokazal plodnost tega pojma za teorijo diferencialnih enačb.

Enako živo se je zgenilo in se je začelo gibati tudi v kemiji in fiziki. V kemiji smo se učili, da so atomi zadnje, nedeljive, nespremenljive sestavine, iz katerih sestoji vsa materija. Natančno smo znali število prvin in atomov, celo njih mesto v perijodičnem sistemu. Impozantno in sugestivno je vladala teorija atomov in leta 1881. je prevzela Nemca Helmholtza tako, da je razširil nje veljavo celo na elektriko: tudi elektrika je nekaka fina materija, sestavljena iz najmanjših atomov — „elektronov“ (Stoney). A leta 1895. je odkril Röntgen svoje žarke in 1896. je dognal Francoz H. Becquerel, da izžariva uran in njegove spojine podobne žarke in že leta 1898. je v Parizu P. Curie s pomočjo svoje soproge Marije, roj. Sklodovske (Poljakinje), izločil iz uranovih spojin radioaktivni prvini „radium“ in „polonium“. Anglež Rutherford E., od leta 1907. profesor na manchesterski visoki šoli in ravnatelj fizikalnega laboratorija, je s posebnim uspehom preiskoval (1904) radij in druge žarive (radioaktivne) substance. Radij in njegove spojine imajo čudovito svojstvo, da neprestano izžarivajo toploto in sicer 1 gram radija vsako uro 135 kalorij skozi 2000 let. Odkod ta toplota, — če je radij enaka prvina kakor druge, obstoječe iz nespremenljivih atomov? Toplota se razvija vendar le pri kemičnih

procesih, in kemični procesi se vrše le tam, kjer razpadajo ali se združujejo različne prvine. Torej atomi ne morejo biti več nedeljiva, nespremenljiva, zadnja telesca, kakor smo se učili v šoli, ampak — spremenljive in deljive količine. Atomi razpadajo in iz njih razvalin nastajajo nove prvine, pri razpadanju se razvija toplota in posebno žarenje. Iz razpadajočega urana nastane kar cela nova generacija elementov: iz urana uran-x, iz tega jonium, iz jonija šele naš radij, iz radija plinasta prvina „radijeva emanacija“, iz emanacije nastanejo radium-A do radium-F, kot zadnji otrok generacije se rodi naš — svinec. Ali niso oživele mrtve skale in začele roditi, kako daleč so pljusknili valovi življenja?

A še globlje so prodrli učeni izsledovalci v skrivnosti atoma. Rutherford je preizkušal α -žarke pri prehodu skozi razne tvarine in prišel do sledečega nazora o sestavi atomov: vsak atom nam predstavlja kompleks, planeten sistem s centralnim jedrom, ki privlači druge najmanjše dele in jih združuje v celoto atoma v najmanjšem prostoru, da se vrte okoli jedra kakor planeti okoli solнца. Vsemir: makrokosmos! In vporabivši teorijo elektronov, je pristavil Rutherford, da niso ti najmanjši deli atomi nič drugega nego — elektroni, tisti najmanjši atomi elektrike. Tako je postala nakrat materija vseh teles električna: materija sestoji iz atomov, sestavljenih iz elektronov.

Kako izžariva radij toploto? Neprestano in enakomerno kakor izvira na primer studenček iz skale? To bi tudi odgovarjalo našemu šolskemu naravoslovnemu mišljenju, kakor ga nam je ustvaril Aristoteles: natura non facit saltus! Leta 1900. je Planck, profesor teoretične fizike v Berolinu, preiskaval matematične razmere pri toplotnem žarenju in našel, da učinek ne rase enakomerno, ampak v skokih, v sunkih. To strogo eksperimentalno najdeno dejstvo je imenoval Planck „kvantno teorijo“ in izjavil, da se gotove spremembe v naravi ne vrše neprestano in enakomerno, ampak sunkoma, skokoma, eksplozivno, v kvantih (quantum), v gotovih celih količinah. Znamenitost Planckove kvantne teorije so skoro potrdili tudi drugi izsledovalci na drugih poljih: Einstein in Nernst pri razlagi specifične toplote plinov in trdih teles, drugi v fotokemiji in pri röntgenovih žarkih.

Samo mimogrede omenjam, da je skoro istočasno leta 1901. obelodanil Hugo de Vries, ravnatelj botaničnega vrta v Amsterdamu, na podlagi dolgotrajnih botaničnih eksperimentov svojo „teorijo mutacije“: nove oblike vrst se ne razvijajo polagoma iz

malih, prehajajočih sprememb (varijacij), kakor uči Darwin, ampak skokoma potom nenadnih mutacij. Enako ritmično in skočno delovanje narave opazamo tudi drugod: mena letnih časov, noči in dneva, perijodične prikazni v geologiji in v zgodovini, ritmični pojavi v psihologiji in v fiziologiji (spanje in bedenje, ritmično dihanje, utripanje žile i. t. d.), ritem v umetnosti in pri delu (mlatiči, tesarji, sodarji).

Bližnja bodočnost odloči, dali je podobnost Planckove in Vriesove teorije le slučajna, posebno pa, kako preobrazi „ritmični princip“ Darwinovo teorijo o descendenci organizmov?

Taki nepričakovani eksperimenti (Fizeau, Michelson, Morley) so napotili tudi izsledovalca Lorentza in Einsteina, da sta nam ustanovila v nasprotju s „klasično fiziko“ na podlagi „ozirne teorije“ (Relativitätstheorie) novo „moderno fiziko“.

Pa smo nečimerno in samozavestno mislili, da je spoznanje že davno prodrlo do zadnje skrivnosti, do zadnjega kotička narave in človeškega duha, in tu se nam odpira v daljavi nov svet z neznanimi kontinenti in otoki.

Nesmrtni človeški duh je kakor živa raketa, izpuščena v temno nebo: razleti se na tisoč svetlih utrinkov in ko se zazdi, da hoče ugasniti, se razprši iznova vsak utrinek še divneje nego prej, in tako se ponavlja prelestno in ritmično utrinjanje v neskončnost.

Ravnokar smo videli, kako živo utrinjanje duha je izprožil vivizem na nebu eksaktnega znanstva; in samo logično in več nego a priori verjetno pričakujemo, da se ponovi isti fenomen v povečanem obsegu v centralni sferi duha — v filozofiji. Znanost in filozofija, ali si nista v sorodstvu kakor glava in organi telesa?

Ozrimo se torej najprej k svojim najbližjim sosedom, ki imajo že od nekdanj svetovni sloves „naroda mislecev“. Kako se razodeva vivizem v moderni nemški filozofiji? Tudi tukaj nas pozdravi že pri prvem koraku „amour du colossal“. Vivistov deluje na Nemškem cela masa, komaj pregledna množica. Tu sili in prodira vivizem v različnih strujah in oblikah, z različnimi imeni na dan. Ti se imenujejo „neoromantiki“, druga struja nastopa kot iracionalizem (alogizem), tretja se zove misticizem, nekateri vivisti utirajo parapsihologijo o „parapsihičnem“ (okultizem, spiritizem, teozofija), iz vivizma poganja tudi kulturna filozofija, kritični idealizem in idealistična metafizika. Celo stari materijalizem se hoče pomladiti in se zagrinja v gubovito haljo metafizičnega monizma (Monistenbund).

Poseben izraz je dalo vivizmu angleško pleme, katero je — kakor nobeno drugo — intuitivno in globoko spoznalo temeljno strukturno načelo vsake organske skupine: masa in regenca. Po principu delitve dela razpada in se diferencira skupina, a samo en del izvršuje funkcijo vodstva in regulacije (funkcija dominance, regence). Anglosaško pleme izvaja, da se skupina samo tam mirno in uspešno razvija, kjer združuje vodilnoregulativno funkcijo samo en stan v svojih rokah, oziroma potom kompromisa kar najmanjše število stanov. In tako velja v Britaniji in Ameriki, v državah organiziranega in klenega kapitalizma, najvišji socialni zakon: kapitalist je po naravi poklican voditelj ljudstva (mase) in države; kjer veljajo za kardinalne kreposti tiste lastnosti, ki omogočajo kar najhitrejšo, kar največje kopičenje kapitala — ne v državni blagajni, ampak v rokah posameznih oseb-vodnikov. Kako se je moral torej obleči ubogi vivizem, da so ga pustili jingokapitalisti čez mejo? Nastopil je v servilni obleki „pragmatizma“ (I. Dewey in W. James v Ameriki, C. F. S. Schiller v Angliji). Tudi pragmatizem proglašča življenje (primitivni biologizem) za prvo velesilo v naravi. Fundamentalni aksijom pragmatizma slove: „Resnica je korist! Resnično je samo to, kar je praktično, kar praktično koristi, kar varuje in pospešuje praktično življenje!“ A takoj obtiči pragmatizem, če ga vprašamo: „Čegavo življenje bodi merodajno za resnico? Ali življenja kapitalista ali življenja delavca?“

Vendar pa nam razloži pragmatizem enostavno in dosledno neki problem, ki ga mi Evropejci ne moremo razumeti. Kako se godi, da vse vere tako zadovoljno in mirno uspevajo v Ameriki, čeprav je izvedena principijalna ločitev verstva in države? V duhu pragmatizma vzgojeni ameriški inteligent sodi: vsaka vera je resnična, če je praktična, če koristi posamezniku in razvoju kapitalistične države, če je torej sposobna, potrto dušo pojedinca potolažiti, pomiriti, dvigniti in okrepiti z novo močjo; če neguje in oznanja tiste kreposti državljana, ki služijo kapitalizmu: varčnost, skromnost in zmernost, delavnost, poštenost in zvestobo, premagovanje in pokorščino. Čim krotkejši in skromnejši je delavec in človek ljudstva, tem lažje mu vlada kapitalist, tem več neporabljenega blaga ostane za kapitalista. Obširno poročilo in kritiko teorije, noetišnih podlag pragmatizma o priliki!

(Dalje prihodnjič.)

Dr. Franc Derganc:

Henri Bergson.

Filozof moderne Francije.

Predgovor.

(Dalje.)

Nekoliko dalje se nam je pomuditi pri ruskem vivizmu, ki v obliki misticizma že davno, že desetletja vihari in kolobari v morju slovanske duše. Njega senčne strani so nam v zadnjih letih naslikali evropski časopisi prigodom raznih afer umorjenega čudodelnega meniha Rasputina.

Nekako izza srede 19. veka se zbira ruska inteligenca v dveh taborih: v prvem šatorijo konservativni narodnjaki in pričakujejo, da prispe ruski narod na cilj civilizacije pod praporom tradicije, absolutnega carstva in bizantinskega pravoslavlja iz lastnih moči, sam iz sebe in brez ozira na trohlo in gnilo Evropo, katero je treba kakor shirano in degenerirano truplo čim prej popolnoma poteptati in pokopati, da ne okuži ruskemu narodu čistega in zdravega zraka. V drugem taboru se organizirajo takozvani zapadnjaki, enako fascinirani po orjaškem, mladih sil prekipevajočem, a divje rastočem ruskem deblu, a kakor umni vrtnarji poizkušajo to divje bohoteče drevo ublažiti in oplemeniti s tem, da cepijo na njegove mistične veje mladike evropske, zapadne kulture. Na čelu obeh strank, narodnjakov in zapadnjakov, stoje vsestransko izobraženi možje ter se trudijo navdušiti in prepričati svoje pristaše o edini resničnosti mističnega konservatizma, oziroma istotako mističnega radikalizma po vseh pravilih rafinirane eristike in dijalektike. Obe stranki sta pristno ruski po svojem izhodu, obe izvirata v mističnem, intuitivnem prepričanju iz sile ruskega naroda, obe stranki sta evropski po metodi silogističnega racijonalizma, razlikujeta se torej samo po cilju.

Ko je azijatski mongolec triumfiral nad evropskim arijcem, ko so potapljali Japonci ruske ladje v smrtne globine tihega oceana, v istem trenutku je stal slavni ruski pesnik in pisatelj bijografsko-kulturnohistoričnih romanov Dimitrij Sergejevič Merež-

k o v s k i j (roj. 1865 v Petrogradu) v „jantarovo čisti“ svetlobi carigrajske Hagije Sofije, „edine cerkve, ki je svetla in istočasno polna skrivnosti“, stal in sanjal o zadnji „veri trojice, o veri, ki vse obsega, ki ne gleda samo, ampak tudi deluje, ki vsebuje vso sedanjo in bodočo kulturo, vsa razodetja in vede, ki združuje v sebi razum, vedo in čustvo . . . Z verskim ognjem je krščena mladina ruske družbe, isti ogenj šine vanjo v času nje močatosti in kakor „razdeljeni ognjeni jeziki“ zaplameni na nje čelu pri tem novem izlivu svetega duha na živi duh Rusije, na rusko inteligenco“. Pesnik in učenjak narodnjakov Aleksej Stepanovič Homjakov (1804 do 1860) ognjevitost dokazuje, da vzhodna kultura daleko presega zapadno, enostransko razvito pod vplivom političnega, jurističnega in racijonalističnega Rima, ki je prevzel prav za prav od orientalskih semitov institucijo imperatorjev in despotizma. Samo grška duša je bila sposobna, sprejeti in objeti pravo krščanstvo. In to je bil zadnji heroični čin klasičnih Grkov. Potom Bizanca je podedovala Rusija univerzalnost grškega duha, seme živizma in združitve vseh elementov življenja. In že leta 1845 je pripisoval Ivan Kirejevskij (1806 do 1856) vso dušno raztrganost Evrope, kakor se izraža osobito v Byronu, suhoparnemu racijonalizmu, ki je od nekdanj oviral razvoj zapada, najprej v obliki sofistike in sholastike, potem kot moderna filozofija. Enako mislijo o mistični vseмогоčnosti vere in čustva tudi drugi narodnjaki: Mihael Nikiforovič Katkov (1820 do 1887), Nikolaj Jakovlevič Danilevskij (1822—1885), Ivan Sergejevič Aksakov (1823—1886), Konstantin Petrovič Pobjedonoscev (1827—1907), v zadnjih časih knez Esper Esperovič Uhtomskij (roj. 1861).

Iz istega misticizma zajemajo moč in življenje tudi zapadnjaki: publicist Aleksander Hercen (1812—1870), revolucionar Mihael Bakunin (1814—1876), socialni reformator in slavni pisatelj Lev Nikolajevič Tolstoj (1828—1910). Oba prva sta bila ateista, o njima piše D. S. Merežkovskij: „Včasih se zdi, kakor da bi bil celo ateizem ruske inteligence nekak poseben, mističen ateizem. Tu se nahaja, kakor pri Bakuninu, zanikanje religije, ki prehaja skoro v nekako religijo zanikanja. Podoben tragičen razdvoj med razumom in srcem kakor pri Hercenu: razum taji boga, a srce ga išče.“ Kulminacijo misticizma kaže filozof Vladimir Sergejevič Solovjev (1853—1900), ki je izdal leta 1889 v Parizu knjižico *La Russie et l'église universelle* in baje tajno prestopil h katolicizmu, da bi pospešil toliko zaželjeno združitvev rimske in grške

cerkve. Solovjev je bil silovit govornik in že po sami zunanosti in nastopu je obujal vtisek proroka; še par tednov pred svojo smrtjo je v Petrogradu javno nastopil in pretresljivo prorokoval o bodočnosti Evrope: okoli 1950 organizirajo Japonci Kitajce in podjarmijo za dve generaciji Evropo. Evropejci se naposled upro in ustanove Združene države v Evropi. Začetkom 21. veka se rodi največji ženij človeštva, višek telesne, intelektualne in moralične popolnosti, — antikrist. Samo eno napako ima, sebe ljubi bolj nego boga. V starosti 33 let je najslavnejši literat sveta. A njegov nenasitni osebni nagon ga žene dalje, postati hoče vladar sveta, da bi osrečil vse človeštvo. V ta namen napiše knjigo „Pot do splošnega miru in splošne sreče“. Čudovita knjiga: konservativna in radikalna obenem, svobodomiselna in pobožna, navdušena in trezna. Vsakdo se strinja z nje vsebino, ne da bi mu bilo treba žrtvovati svoje dosedanje nazore. Po bliskovo postane najpopularnejši mož sveta in pod pritiskom javnega mnenja ga izvolijo v Berlinu za predsednika Združenih držav v Evropi. Nadene si ime imperatorja sveta, vse se mu klanja i. t. d., i. t. d.

Isti misticizem diha celo iz najmlajših filozofov, ki rešujejo ruski narod iz lenega močvirja, kakor naziva moderno Rusijo knez Jevgenij Nikolajevič Trubeckoj, (1904—1905 profesor cerkvene zgodovine v Kijevu). Tako piše dr. Nikolaj Loskij (roj. 1870, štabni zdravnik in privatni docent v Petrogradu) doslovno v svoji knjigi „Temelji intuitivizma“: naša filozofska smer (intuitivizem) se sme imenovati mistična. To ime opravičuje sledeči premislek. Filozofski, navadno religiozno prebarvani misticizem uči, da ne loči nepremosten prepad boga in človeške zavesti, da so možni vsaj hipi popolne združitve človeškega bitja z bogom, trenotki ekstaze, ko človek občuti in doživi boga baš tako neposredno kakor svoj lastni jaz. Naša spoznavna teorija (noëtika) vsebuje temu uku podobno misel, namreč trditev, da spoznavamo svet ne-jaza (ves svet ne-jaza z bogom vred, če sploh eksistira) ravno tako neposredno kakor svet svojega jaza.“ In knjiga nosi podnaslov: propedeutična spoznavna teorija!

Na Francoskem je glavni reprezentant vivizma Henri Bergson, profesor na Collège de France v Parizu. Njegov vivizem tvori nekak pandemonion vseh ved in filozofij, univerzalno posega na vsa polja človeškega spoznavanja, tako da ga na Francoskem nazivajo kratkomalo „bergsonizem“; Nemci so mu naredili ime „intuicijonizem“.

Francozi slavijo Bergsona kot svojega najpopularnejšega filozofa, njegova šola si je vzgojila navdušenih učencev na Nemškem (Schmitt), v Rusiji (Loskij), v Ameriki se je razvnela svoj čas huda polemika o Bergsonovem „nepragmatičnem spoznavanju“.

Leta 1911. je zboroval v Bologni (5.—12. aprila) internacijski kongres filozofov, ki so proslavljali Bergsona kot „filozofa našega časa“. Amerikanski pragmatist W. James piše, da je duh Bergsonovih knjig „kakor jutra čisti zrak in kakor ptičji spev“. Rojak René Gillouin smatra Bergsona za „edinega vodilnega filozofa, ki ga je rodila Francija izza Kartezija in Evropa izza Kanta“. Bergson je v prvi vrsti filozof mladine in po statistiki se čita na francoskih gimnazijah izmed vseh filozofov največ Bergson.

Na drugi strani pa ne smemo zamolčati, da ima Bergson nasprotnikov doma in na tujem. Doma ga pobijajo Fouillé, Berthelot, Couturat in Benda, ki brezobzirno napada Bergsona v spisu „Le Bergsonisme“ in v romanu „L'ordination“. Na Nemškem (Charlottenburg) je izdal 1915 H. Bönke brošuro proti njemu: Plagiator Bergson.

Nas Slovence pa zanima vivizem in Bergson iz posebnih vzrokov. Naša literatura je doslej nekako pristransko negovala pozornost in umevanje občinstva samo za leposlovje (beletristiko), kakor bi to predstavljalo edini in glavni del literature. Nezasluženo je stalo v ozadju naše znanstvo, zgodovina in filozofija. A literatura se te krivice zaveda in jo hoče popraviti, zaveda se svoje dolžnosti in naloge osobito napram filozofiji: 1. zbuditi in vzgojiti trajno zanimanje občinstva za filozofijo, katera naj tvori poslej predmet nje vsakdanjega dela, tako da se bo vsak slovenski inteligent zanesljivo v nji orijentiral in se živo zanimal za nje probleme; 2. vzgojiti iz množice filozofsko zanimanega občinstva — številce originalnih slovenskih mislecev.

Zakaj pa najprej — filozofija? Iz dveh razlogov, iz praktičnega in psihološkega: 1. sistematično znanstvo zahteva univerzo in znanstvenih laboratorijev, za tak obrat pa pri nas ni še potrebnega kapitala. Za začetek filozofskega dela pa zadoščajo: *a)* naravni darovi, ki jih prinese normalen človek na svet, zdrava čutila in zdrava glava; *b)* majhna biblioteka; 2. ker je filozofija najpraktičnejša pripravljalna šola mladine za teoretične in praktične stroke življenja in ker je filozofija najzanesljivejša tvornica značajev. Mladi duh se nauči v filozofiji plavati in veslati, da pozneje na razburkanem morju življenja sigurno in z lahkoto preplava in prevesla vse ne-

varnosti in viharje. Človeški duh je skrivnost, spletena iz tisoč vozlov, a zadošča, dobro in pravilno razvezati samo en vozle in vsi drugi se razvežejo sami od sebe. V filozofiji se nauči mladi človek strogo metodičnega opazovanja in mišljenja, z neprestano vajo, z dolgotrajnim vežbanjem si pridobi miselno spretnost, ki mu bo koristila na vseh popriščih življenja: kot umetniku, znanstvenemu izsledovalcu, politiku, podjetniku in gospodarju. Filozofija razveže mladi duši zvezana krila. A metodično delo se naj vrši po pravi metodi: 1. ki genetično pokaže mlademu človeku iz značaja in vzgoje osebe, iz časa in splošne kulturne višine, kako so prišli in morali priti posamezni filozofi do svojih pojmov in zaključkov; 2. ki vcepi človeku prepričanje, da je spoznavanje (znanstvo) kolektivno delo, ne pridelek pojedinca, kar smo premišljeno že poizkusili pojasniti z gori navedenim pregledom eksaktne znanosti; 3. da je spoznanje živa in rastoča količina, ki doseže svoj vrhunec in popolnost stoprav v daljni bodočnosti. Omejiti se ima na svoje naravne meje tista didaktična metoda, ki samo mehanično oblaga mladi spomin z imeni, letnicami in nerazumljenimi pojmi, ki tako duši in zavira vsak samostojni polet mladega duha.

A filozofija ni samo pripravnica življenja, ampak tudi najprimernejše ozračje za mlado, plastično dušo v dobi definitivnega razvoja, filozofija je prava pravcata tvornica značajev. Trajna vaja v filozofskem delu zbudi in razvije v mladem človeku njegov najplemenitejši nagon (dispozicijo): spoznavni nagon. Enako se razvijajo z neprestanim, sistematičnim izzivanjem in vežbanjem tudi vse druge človeške dispozicije, zlasti pa tudi škodljivi, nizki nagoni. Ako se ta vaja ponavlja intenzivno in dovolj dolgo, postane dobri ali slabi nagon — elementarna, neodoljiva strast. Dobri pedagogi poznajo to največjo psihološko skrivnost: le neprestano in ritmično ponavljanje, dolga vaja in vstrajno vežbanje daje obliko človeški duši! Sistematična in vstrajna vaja v filozofskem mišljenju razvije v mladini samo en nagon do strasti, samo spoznavni nagon se ojači — v strast iskanja in spoznavanja resnice. Duhu, plamenečemu v edini strasti resnice pa pravimo baš — značaj!

Kako torej začeti filozofsko pripravljalo delo? Da posežemo naravnost in medias res in ob perečih, aktualnih vprašanjih, ki do kože zanimajo vsakega človeka, pokažemo vporabo spoznavnih in miselnih metod in da iz delavnice misli odstranimo vse tajne patente in tajne izhode. To metodično delo se ima v najrazličnejših variacijah, da mlada pozornost ne otopi in se ne vtrudi, ponavljati

v neskončnost, kakor kaplja, ki pada toliko časa da izdolbe trdo skalo.

Za nas tvori tako konkretno izhodišče Henri Bergson, ki je klicar med klicarji nove dobe, le delavec med delavci, izvršujočimi isto stavbo po načrtu vivizma. Sledeče vrstice naj pokažejo, na kateri točki skupne stavbe je zastavil Henri Bergson svoje filozofsko delo, kako in koliko je dovršil svojega dela. Primerno našemu, zgoraj očitnemu stališču bo obsegal članek tri poglavja: 1. No-
etična priprava; 2. oris Bergsonove filozofije; 3. ocena in veljava intuicionizma.

(Dalje prihodnjič.)

LISTEK.

Publikacije Leonove družbe za leto 1916. Škrabec Stanislav, P. Jezikoslovni spisi. I. zvezek. 1. snopič.

Od raznih strani obetana in dolgo pričakovana skupna izdaja Škrabčevih jezikoslovnih spisov je sedaj vendar začela izhajati. Urejena bo, kakor se kaže, po kronološkem redu. Učeni pisatelj je priobčil svoje spise po večini nespremenjene. Sicer je izpustil, kjer je bilo kaj odveč in dostavil, kjer je bilo kaj treba; stvarne pomote je puščal v tekstu nespremenjene, zato pa jih je popravil pod črto. Taki popravki in poznejši dostavki so natisnjeni s kurzivo, da se ločijo od ostalega, prvotnega teksta že na prvi pogled. Pač pa je tudi v starejše članke prenesel svoj sistem pravopisa, ki si ga je ustvaril šele pozneje, da bo na ta način vsa publikacija enotna.

V prvem članku „O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi“, ki je izšel v izvestju novomeške gimnazije l. 1870., motivira praktično potrebo takih raziskav. „Parlamentarni jezik“, o katerem se je takrat govorilo in pisalo in pa resnična neenotnost pisave in izreke med Slovenci mu dokazuje „veliko potrebo, da se ta reč določi in vstanovi, in tako ščasoma zmešnjavi konec stori“ (str. 3). Poleg tega pa ga je silil tudi pripravljajoči se slovenski slovar, ki bi naj po njegovem ustrezal ne le navadnim vsakdanjim potrebam, ampak vsem zahtevam jezikoslovne znanosti. Z jezikoslovnimi prašanji se je v onem desetletju, ko je začel Škrabec priobčevati svoje raziskave, pri nas ukvarjalo sicer mnogo ljudi, ki so bili po večini samouki in diletantje. Imeli pa so vsaj svoja glasila in svoj vpliv. Pod Bleiweisovo zaščito je priobčeval Trstenjak pri Matici svoje fantastične etimologije, drapirane z rodoljubnim plaščem — in tako zabarikadiral Škrabcu pot v Matičine knjige in „Novice“. Na drugi strani pa je bil naš najgeni-

Dr. Franc Derganc:

Henri Bergson.

Filozof moderne Francije.

(Dalje.)

Prvo poglavje.

V kompleksu vzrokov, ki so privedli do svetovne konflagracije 1914, ne zavzema zadnjega mesta filozofija v konvencionalnem pomenu besede. Nekateri duhovičijo celo, da vojna sploh ni nič drugega nego nadaljevanje mirovne filozofije z drugimi argumenti. Na eni strani krivijo Darwina (evolucijonizem), Jamesa (pragmatizem) in Bergsona (antiintelektualizem), na drugi prtijo vso krivdo filozofiji Kanta (kriticizem) in Nietzscheja (imoralizem).

V zgodovini nastopa človeštvo razdeljeno na filozofske stranke, ki se resno in srdito prepirajo med seboj. Vsaka prepričano zagotavlja, da je samo njena filozofija — dragocena posoda enovečne resnice — prava, vse druge pa izrodek laži in zvijače, vsaka čuti v sebi „historično misijo“, vsiliti svojo edino pravo filozofijo ostalemu človeštvu.

Poglejmo v življenje: kolikor glav, toliko filozofij! Vsak človek misli in dela po svoji filozofiji, torej tako, kakor je njegova oseba prepričana, da je prav.

Ta miselna zmešnjava nam stopi posebno živo pred oči, če začnemo listati po zgodovinski knjigi filozofije: v duhu se vrstijo pred nami filozofi Kine in Indije, Perzije in Babilonije, Egipta in Grčije, moderni filozofi Nemčije, Italije, Francije, Anglije in Rusije. Veliki duhovi, a polni nasprotja in sovraštva! Sleherni izmed njih sugestivno dokazuje, da je v njegovem razumu dosegla filozofija ravnokar vrhunec in dovršenost, da je njegov sistem prvi našel popolno in absolutno resnico, za katero so blodili drugi filozofi tisočletja in zaman. Trditev proti trditvi, dokaz proti dokazu. Samo par živih primerov iz novejše zgodovine filozofije! Kant govori samozavestno v svojih „Prolegomena“: „a ta „Prolegomena“ bralca prepričajo, da je to čisto nova veda, katere se doslej nihče niti spomnil ni in o kateri doslej niti sama ideja ni bila znana . . .“ Ali: „ . . . je dotična veda tako svoje posebne vrste, da jo lahko

naenkrat spravimo v celo popolnost in v tak trajen položaj, da je niti najmanje ni mogoče več dalje spraviti ali s poznejšimi odkritji niti pomnožiti niti spremeniti“. A prvi mu je že Hegel izpodkopal fundament, češ, da je pred vsakim spoznavnim delom najprej treba preiskati človeško spoznavno sposobnost: „Če hočeš spoznavati, predno sploh spoznaš, je to tako nesmiselno kakor modra namera tistega sholastika, ki se je hotel naučiti plavanja, predno bi stopil v vodo“.

Proti obema je nastopil Schopenhauer: „Da so morale velike napake spremljati Kantove velike čine, to se da umeti že samo historično iz tega, da je povzročil največjo revolucijo v filozofiji in napravil konec sholastiki, katera je, v navedenem širšem pomenu besede, vladala celih štirinajst stoletij, ter tako resnično započel povsem novo tretjo svetovno epoho filozofije“.

„Kako pa je Kant pojem o bistvu razuma zmedel in potvoril, o tem sem obširno govoril v pristavku“. Schopenhauer vidi „veliko napako Kanta, da ni pošteno ločil nazornega in abstraktnega spoznanja“, kajti, „zaznave smemo prav primerno imenovati primarne, a pojme le sekundarne predstave. Resnično obstoji vsa resnica in vsa modrost navsezadnje v „zaznavi“ (intuiciji). Prava modrost je nekaj intuitivnega, ne abstraktnega. Zaznava ni samo vir vsega spoznanja, ampak spoznanje samo *αληθεια*. Abstraktno spoznanje je proti intuitivnemu kakor senca proti istinitim predmetom“.

Brezobzirno je mahnil Schopenhauer proti Hegelu: „Največja predrznost v prodajanju pristne gluposti, v mazaštvu nesmiselno in besno spleteničenih besed, kakoršne so se doslej slišale samo po blaznicah, je nastopila naposled v Hegelu in je postala orodje najbolj štoraste splošne mistifikacije, ki je kdaj obstajala, z uspehom, ki se bo zanamcem zdel prava bajka in ostane spomenik nemške preproščine“.

Enako strupeno zameta Kanta Nietzsche in mu pravi „veliki Kitajec iz Königsberga“, „najbolj zaraščena pojmovna pokveka“.

Proti Kantu se obrača tudi Bergson: „Kant je naše vede in našo metafiziko tako surovo osuval, da se še zdaj niso opomogle iz te omotice“.

Kakor v povračilo je pisal še lani o Bergsonu nemški filozof in novokantovec A. Messer (kritičen realist Külpejeve šole): „O teh principijalnih vprašanjih pa si Bergson ni na jasnem — kakor jasnost sploh ni njegova močna stran — in tako je postal besednik

in voditelj mnogoterih nezrelo-mističnih, sanjavoromantičnih struj, ki predstavljajo neko nevarnost za našo kulturo“.

Zadnje nasprotje nalaga dolžnost posebnega pojasnila, katero pa vrže istočasno luč in red v vso našo zadačo. Nemška filozofija je dosegla svojo zrelost in samostojnost v Imanuelu Kantu (1724—1804). Kriticizem, njegov filozofski sistem, nam predstavlja kompromisno filozofijo, sintezo racijonalizma in empirizma s prevlado racijonalizma, tako da ga smemo imenovati tudi kritičen racijonalizem. Kant je dovršil eklektično stavbo, ki sta jo začela graditi Leibniz (1646—1716) in Wolff (1679—1754). Kantov kritični racijonalizem je ostal da danes vladajoča narodna, oficijalna in šolska nemška filozofija.

Kant je razvezal s svojim racijonalizmom krila filozofski fantaziji in nastopila je doba (1794—1831) velikih sistemov (Fichte, Schelling, Hegel) po deduktivni in matematični, logični in dijalektični metodi, katera vidi prvo podlago in dano snov spoznanja v logičnih pojmi in stavkih.

V drugi dobi (1831—1870) se je dvignila proti racijonalizmu radikalna reakcija z zmago empirizma in materijalizma. Filozofija izgubi svojo samostojnost, njeno delo se razdrobi v neštivilne stroke eksaktne znanosti, tehnike in naravoslovja. Eksperiment daje signaturo času. Vir spoznanja in resnice je samo eksperiment! Fechner (1801—87), Weber (1795—1833) in Wundt (roj. 1832) ustanove celó eksperimentalno psihologijo, ki razpolaga dandanes po vsem svetu z dragocenimi laboratoriji in predstavlja z eksperimentalno pedagogiko odlično, samostojno disciplino. Tako je dobila filozofija svoje zavetišče v psihologiji, zavladal je „psihologizem“ in spremenil celó logiko v posebno psihološko stroko — v psihologijo mišljenja.

Tretja doba traja od 1870 do danes in znači gospodstvo materijalizma, ki skuša svojo zmago utrditi, razširiti in jo filozofsko utemeljiti s posegom v nacionalno tradicijo Kanta, kakor je darwinizem angleški imperijalizem znanstveno opravičil s svojimi aksijomi „o boju za obstanek“ (struggle for life) in „prirodnem izboru (selekciji) najjačjega“.

Tako se je razvil v reakciji proti praktičnemu materijalizmu in psihologizmu neokriticizem novokantovcev s prevlado empirizma in pozitivizma, z izključitvijo vsakršne metafizike. Filozofija se koncentrira v spoznavno teorijo (noético, kritiko). Logika se emancipira in napove boj psihologizmu, logika hoče zopet absolutno

zavladati v znanstvu in filozofiji, po lestvici logike hoče zopet splezati na prestol filozofije — racijonalizem (dijalektika). Prvoborilca logike sta A. Meinong (roj. 1853), ki je zasnoval posebno „predmetno teorijo“ (Gegenstandstheorie) in ustanovil 1894 v Gradcu prvi avstrijski psihološki inštitut in filozofski seminar ter E. Husserl (roj. 1859, od 1916 profesor v Freiburgu). Poslednji samozavestno trdi, da je s svojo „fenomenologijo“ rešil filozofijo in da jo je stoprav on obdal s suverenim sijajem eksaktne znanosti.

Kakor smo že v predgovoru omenili, je nastopila začetkom 20. veka reakcija proti materijalizmu in racijonalizmu neokriticizma in sicer je prišla to pot — iz tujine v obliki mnogovrstnih struj, katere smo iz praktičnih ozirov nazvali s skupnim imenom vivizem.

To živahno vrvenje v razvoju filozofije je preokrenilo našo pozornost in nam zbudilo živo zanimanje za novi, čudoviti svet — človeški misli. Kaj je torej filozofija? Ali ni samo boj za resnico? Ali ne pride čas, ko bomo tudi mi prisiljeni poseči v zmagoviti boj?

Ob pregledu te nestalnosti in negotovosti, tega nasprotja in sovraštva se ne bomo čudili, da odklanja večina eksaktnih izsledovalcev vsako filozofijo kot pravljično pojmovnih fabulistov in fantastičen umotvor pojmovnih pesnikov. Slavna matematičarica Zofija Germain (1776—1831) ima filozofske sisteme za „romane mislecev“.

A nikoli ne utaji ta prezirna visokost naravoslovcev dejstva, da je filozofija tista usodna moč, ki odločuje o bedi in sreči našega življenja. Ne samo sila življenja, ampak tudi prirojeni spoznavni nagon nam priča o vsevažnosti filozofije, nazora o svetu in življenju. Kateri oče še ni doživel otroka med 2.—3. letom, ko se mu sproži nova struna, pojoča večno pesem: kako in zakaj? Koga še ni spravil v obup tak mali filozof, ki ne pozna usmiljenja v neprestanem izpraševanju, ki razdene vse igrače, odvijje vse vijake in ključe, ki odpre vsa vrata in predale, preleze vse luknje in kote, nevkrotno gnani po večnem „kako in zakaj“? Kako je mogel iskati Platon izvora filozofiji v „začudenju“, kako Descartes v metodičnem dvomu, kako je mogel imenovati Schopenhauer kakor Buddha smrt — vodnico filozofije?

Odgovornost bi bila prevelika in samo povečali bi zmešnjavo, ko bi se brez vestnega premisleka vrgli v filozofski boj in se na slepo srečo pridružili kaki stranki. Zavest miselne svobode in enakosti, torej občutek za osebno čast in dostojnost, pa nam narekuje najprej

izvršitev predpogoja, priprave za boj. Pripravno delo zahteva, da najprej objektivno in desinteresno, z isto pozornostjo in ljubeznijo, sine ira et studio do zadnje podrobnosti in primerjajoče proučimo filozofske sisteme. Potem pride sama po sebi prava odločitev za boj, o katerem pravi „mračni“ Efežan Heraklit (535—475 pr. Kr.), da je oče vsega (*πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς*).

Kako si tolmačijo filozofi sami to različnost mišljenja in naziranja, — v čem jo vidimo mi sami? Ali ne deluje isti vzrok v vseh (spoznavni nagon), ali nimajo vsi istega cilja — enovečne resnice?

Historična filozofija daje dvojen odgovor: dogmatizem trdi, da je že našel racionalizem vso in popolno resnico, da izhaja različnost le iz tega, ker nasprotnik — skepticizem resnico sovraži in preganja. Skepticizem odgovarja, da se človeški razum sploh ni razvil kakor organ spoznavanja, ampak samo kot organ praktične, bijološke orijentacije v naravi, da telesu potrebno poišče in ga obvaruje škode. Spoznavnost je skepticizmu samo praktičen nagon, strogo omejen na bijološke potrebe telesa; razum ni univerzalen instrument spoznavanja objektivne resnice, funkcionalno omejeni razum spoznava samo človeško, subjektivno resnico, del objektivne resnice, katera pa se nahaja sama v neprestani menjavi, tako da celo iz dveh vzrokov ne moremo spoznati objektivne resnice. Heraklit taji vsako obstojnost, vse teče, vse se spreminja: *πάντα ῥεῖ!* Ostaja še tretja možnost, ki je doslej filozofija še ni smoteno formulirala, nočični futurizem: objektivna resnica biva, a človeška spoznavnost je rastoča, nastojna količina, ki gotovo spozna resnico, a šele v daljni bodočnosti, po težkem trudu in boju tisočletij, po kolektivnem sodelovanju celokupnega, enotno organiziranega človeštva (kolaborizem).

(Dalje prihodnjič.)

Dr. Franc Derganc:

Henri Bergson.

Filozof moderne Francije.

Prvo poglavje.

(Dalje.)

Na vsak način in neomajno biva za nas enovečna, objektivna resnica, neodvisna od človeka in njegove sposobnosti spoznavanja! Vzroka miselni različnosti ne smemo iskati v resnici sami, ampak v orodju in načinu spoznavanja, torej v človeku samem, v organizaciji njegove spoznavnosti. Različnost spoznavne organizacije oziroma različni razvoj spoznavnega nagona je kriv vsemu filozofskemu nesoglasju. Veselimo se tega važnega odkritja, ker nam je človek dan kakor konkretno bitje, pristopno eksaktni analizi! Torej — prirodna različnost ljudi? A kakšno vprašanje, kaka naivna spozabnost — vspricho zmagovitega prodiranja demokratične dogme o enakosti ljudij? Ali smo zašli v nerazrešno dilemo, v nepremostno antinomijo? Ne! Samo prav nam je umeti stavek o enakosti: vsi ljudje smo res enaki, a ne po popolnosti, vsemožnosti osebne spoznavnosti, vsi ljudje smo si enaki po nepopolnosti, zmotljivosti, osebni omejenosti razuma. A baš iz te fundamentalne, splošne prirodne istine o nepopolnosti, slabosti osebne razuma izvira — drugi kategorični postulat, apodiktični aksijom medsebojne odvisnosti in pomoči, solidarnosti in organizacije človeštva, vsezdružujoči princip kolaborizma. Če je dana nepregledna, zmešana množica stvari, jih poizkuša razum najprej spraviti v red in preglednost, vso množico razdeli na skupine enakih ali podobnih stvari, potem šele začne definitivno in natančno analizirati in razglabljaati posamezne skupine in jih medsebojno primerjati. Tak obsežen, razdelilen princip je kontrast (nasprotnost), princip polarnosti, po katerem se razvija vsaka moč v dveh nasprotnih smereh (antinomijah), stremečih zopet k združitvi, na pr.:

biologija: 1. mehanizem: tudi v organski naravi delujejo samo kemično-fizikalne moči; 2. finalizem (neovitalizem, psihovitalizem): v organizmih vstvarja posebna, samostojna moč, životvornost (Lebenskraft, vis vitalis, nusus formativus, entelehija, dominanta, volja [Schopenhauer], žeja po življenju [Buddha];

po trajnosti stvari: 1. konstance (substance) so absolutno trajne in nespremljive stvari; 2. varijance so bežne in spremenljive količine;

po dovršenosti: 1. perfektizem: kar imamo in spoznavamo, je končno in dovršeno, nesposobno spremembe ali napredka; 1. futurizem (imperfektizem): marsikaka stvar se nahaja šele in statu nascendi, generandi, v fazi nastoja (Werden) in razvoja (Entwicklung);

po metodi spoznavanja: 1. racijalizem: razum zida spoznanje iz abstraktnih, logičnih elementov, iz pojmov in aksijomov; 2. empirizem: razum zida iz realnih, konkretnih prvin izkustva, občutkov, zaznav, intuicije;

po virih vede: 1. avturgija: kar vem, to vem iz lastnega izkustva, dela in premišljevanja; 2. alurgija: vem samo to in tako, kakor so me naučili vzgojitelji (voditelji);

po razdelitvi vede: 1. znanost obsega vse predmete, pristopne analizi empirizma; 2. metafizika se bavi z ostalimi predmeti;

po odvisnosti in obstoju stvari: 1. idealizem: stvari so samo last in vsebina moje zavesti; 2. realizem: stvari so in bivajo neodvisno od moje človeške zavesti;

po številu zadnjih prvin: 1. monizem: absolutna, zadnja in večna substanca je samo ena; 2. pluralizem: biva več absolutnih, soprisotnih, prirejenih, enakopravnih substanc;

monizem: 1. spiritualizem uči, da je absolutna substanca dušnega (psihičnega) značaja, in materija samo videz, prikazen (fenomen) zavesti; 2. materijalizem: absolutna prvina je snovna, materijalna, duh je samo odvisno svojstvo ali proizvod materije;

po veljavi danih stvari (danosti): 1. faktizem uvaža samo objektivna dejstva (fakte); 2. fiktizem (iluzijonizem) istoveti fikte, iluzije, izdelek subjektivne fantazije (okultizem, spiritizem, magija) kakor otrok živahne sanje z objektivno istino;

po medsebojnem zaupanju: 1. avtoritatizem (pitagorizem) oznanja slepo zaupanje in pokornost; 2. kontrolizem zahteva kontrolo, pravico revizije pri pojmi in aksijomih, mislih in dejanjih, v teoretičnem in praktičnem življenju.

Drugo plodovito in hevristično pomožno metodo za orientacijo v zmešnjavi filozofskih pojmov in stavkov, filozofskih šol in sistemov nam nudi „delavna formula“; vsako človeško delo (funkcija) se vrši po štirih vprašanjih:

1. Kdo dela in sodeluje? Vprašanje po subjektu.
2. S čim in kako dela? Vprašanje po organu (orodju) in metodi.

3. Katere predmete obdeluje? Vprašanje po objektu (materijalu).

4. Kaj je pridelek dela? Vprašanje po produktu, obdelanem predmetu.

Tako človeško delo je tudi spoznavanje, in znanost o sposobnosti in činovnosti razuma se imenuje noëtika (Erkenntnislehre, Kritik). Vso onemoglost in primitivno nastojnost moderne filozofije nam pokaže samo površna pomera ob delavni formuli. Kdo spoznava? Nekaterim filozofom je postalo to vprašanje tako nadležno, da je poizkušajo po hitroskrivni metodi eskamotirati z dnevnega reda, v ta namen so postavili posebno „činovno teorijo“ (Actualitätstheorie), katera ne išče istinitosti (Wirklichkeit) v substancah, ampak v činovnosti (Wirken, Tätigsein). Navajam samo šolsko knjigo (Jerusalem, Lehrbuch der Psychologie): „Kakor pa ne more mehanika ničesar izpovedati o bistvu materije, ampak izsleduje samo zakone ravnotežja in gibanja, tako mora tudi psihologija odklanjati trditve o bistvu duše.“ Torej motor brez elektrike, dušeslovje brez duše, — a navzlic nevednosti moderne noëtike vemo, da spoznava naš duh.

Drugo vprašanje: s katerimi organi in kako spoznava naš duh? Dušno orodje spoznavanja so čutila, živci in možgani. A kak imperfektizem nas preseneti v anatomiji (histologiji) in fizijologiji! Nekdaj smo se v šoli učili, da obstaja živčevje iz enot, da tvorita živec in ganglijska celica tako enoto (neuron, Waldeyer, pl. Lennhossék, Verworn), da živec izrase kakor podaljšek iz celice. A nasprotniki (Nissl, Bethe, Schenck, Pflüger) dokazujejo, da se živci samostojno razvijajo in nepretrgano vodijo od prvih sprejemnih organov (čutil) do poslednjih činovnih organov (Erfolgsorgane) mušic in žlez, da šele pozneje stopijo v zvezo z ganglijsko celico, katera baje ni potrebna za centralne dogodke. Ravno tako smo izvedeli v isti šoli, da so dušne sposobnosti natančno lokalizirane na površini možganske skorje (Gall in Spurzheim: Anatomie et physiologie du système nerveux. Paris 1810—19). A Flourens in Goltz sta ugotovila na podlagi kliničnih slučajev, da sodelujeta pri vsakem dušnem činu najbrže obe možganski polovici v vsem obsegu, da zadošča majhen del nepoškodovanih možganov za izvajanje vseh dušnih funkcij, da je ostanek nepoškodovanih možganov vstanu prevzeti delo (funkcijo) poškodovanega, izgubljenega dela.

Tretje vprašanje: katere predmete obdeluje duh? Kje je izhodišče spoznavnosti? Iz kakih elementov zida razum stavbo spoznanja? Racionalizem docira: kar je zidarju kamen in opeka, to

so filozofu pojmi. A glavne pojme prinese razum s seboj na svet in ne potrebuje zanje nikakega izkustva. Narobe: izkustvo se ravna po teh prirojenih pojmih a priori. Schopenhauer pravi, da je filozofija „znanost o pojmih“. To trditev zavrača empirizem, češ, pojem je že izdelek, produkt izkustva, spoznavanja, kakor je hiša izdelek zidarja; stavbno, spoznavno prvino tvori nazorna zaznava (Wahrnehmung, Anschauung) ali intuicija, oziroma občutek (sensualizem), ki ga neposredno sprejema zavest s pomočjo čutil iz zunanjega sveta. Nasprotno zajema zavest svoje slike v sanjah iz spomina. A kdo dobavlja spominu ta šaroviti nebroj slik? Stvari? Kaj pa je prav za prav stvar, predmet? Kako smo prišli do pojma stvari? Samo o pojmu stvari, predmeta je napisala moderna noëtika cele knjige in neka analiza razlikuje sedmerni svet ene in iste stvari: 1. stvar ob sebi (Ding an sich); 2. stvar v obliki zaznave (Wahrnehmungsbild); 3. stvar v obliki predstave (Erinnerungs-, Vorstellungsbild); 4. stvar v obliki pojma; 5. stvar v obliki besede (zvoka); 6. stvar v obliki čustva; 7. stvar v obliki nagona. Ena in ista stvar se kaže duhu v sedmerih oblikah, kakor se razprši solčni žarek v prehodu skozi medij prizme v sedmerobarvno mavrico spektruma. V 7. knjigi Platonove „Države“ razlaga Sokrat Glaukonu razmerje stvari in slik v lepi primeri o zvezanem človeku v podzemski votlini, ki opazuje sence mimoidočih predmetov na nasprotni steni.

Ali zmešnjava se začena iznova pri pojmu intuicije, ki ima trojen pomen: 1. intuicija znači navadno zaznavo vulgarnega razuma; 2. v drugem pomenu rabimo besedo intuicija, če hočemo izraziti instinktivno, trenutno, bliskovito, ženijalno spoznanje zveze delov v kakem kompleksu, različno od diskurzivnega, logičnega spoznanja, ki polagoma, korakoma in analitično postopa od dela do dela. Schopenhauer pojasnuje: „Dočim je spoznavnost navadnemu človeku laterna, ki mu razsvetljuje pot, pomeni ženijalnemu solnce, ki mu odpira svet“. Razlika obeh načinov intuicije je torej zgolj psihološka: 1. v prvem slučaju je pozornost nekako enovidna in kratkovidna, da se osredotoči vedno le v enem predmetu; 2. drugikrat ima pozornost mnogovidno in dalekovidno sposobnost, da z enim pogledom zgrabi množico kot celo enoto. Krasen primer pripoveduje slavni fizik in pozitivist E. Mach (1838—1916), ki je že v 15. letu prebral Kantova „Prolegomena“ in čigar oče je bil grajščak na Dolenjskem blizu Novega mesta: „Nekako 2 ali 3 leta pozneje sem hipoma občutil nepotrebno vlogo, ki jo igra „stvar ob sebi“. Nekega jasnega poletnega dne na prostem se mi je zazdel svet z

mojim jazom vred kakor spojena masa občutkov, samo v jazu krepkeje spojena. Čeprav se je pridružila prava refleksija šele kasneje, vendar je postal ta trenutek odločilen za ves moj nazor. Sicer pa sem se moral prej še dolgo in težko boriti, predno mi je bilo mogoče, dobljeni nazor tudi v svoji specijalni stroki obdržati“.

Tretja intuicija je mistična, kakor jo goji metodično po posebnih predpisih in vajah *budizem*, ki se razlikuje v prvotni obliki od drugih religij zlasti po tem, da njegovi menihi ne poznajo molitve, ampak se vadijo samo v zamiku (ekstazi). V zamiku se menihu odpre duh, spregleda mu notranje, dušno oko, da zazre v neskončni slasti vseмирje, preteklost in bodočnost jasno in živo pred seboj kakor na dlani. Tak filozof ne potrebuje dokazov in besed, ne pozna prepira filozofskih šol, ker njegova filozofija gleda iz obličja v obličje enovečno resnico.

Zdi se torej, da hoče ločiti zaznavna psihologija dvoje: 1. nastoj in produkcijo slik; 2. urejanje slik (miselnost, razum).

Francoski eksperimentalni psiholog A. Binet (*étude expérimentale de l'intelligence*, 1903) vidi v mišljenju nekako vodilno, organizujočo in ustvarjajočo moč, podobno životvornosti, ki vodi kemične in fizikalne procese in ustvarja, razvija oblike organizmov. Spoznavati in ustvarjati! V čudoviti prvotnosti nam razkrivata istovetnost grški in latinski jezik, ki rabita isti koren za ob glagola: *γινώσκω*, *cognosco* (spoznam), *γεννώμι*, *gigno* (nastanem, rodim). Životvornost ustvarja kakor v kupu železne pilovine magneten tok, ki uredi in spravi kaotično zmešane delce v obliko. Magnet učinkuje samo na železne drobce. A predstavimo si združen kompleks raznih magnetov, ki enako privlačijo tudi vse druge kemične prvine, organske in anorganske. Ali ni tak sestavljen magneten tok životvornost, oziroma miselnost? (Dalje prihodnjič.)

Dr. Franc Derganc:

Henri Bergson.

Filozof moderne Francije.

Prvo poglavje.

(Dalje.)

Četrto vprašanje: Kaj pridela duh v spoznavnem delu? Ali samo slike in komplekse slik, ali samo pojme in stavke? Ali se izraža resnica v slikah ali v stavkih? Kaj pomenijo besede, kaj znači govor (jezik) v spoznavanju resnice?

Tako nam rodi vsak dan nove probleme, naš pogled je ošinil subjektivno samo nekatere, morda niti ne važnejših! S časom rase delo in naloga eksperimentalne psihologije. Čas se vali kakor orjaški sneženi plaz v dolino večnosti, kar mu pride na pot, pobere in potegne s seboj; sneg in led, kamen in drevo, žival in človeka, vse združi v svoje neskončno rastoče telo, nesoče v bodočnost vso preteklost in sedanost. Ali druga prispodoba: čas hiti v brezbrežnost večnosti kakor orjaški aeroplan skozi neskončnost vsemirja, na njem sedi bistri opazovalec človeški duh s fotografskim aparatom spomina, vsako opaženo stvar okolice vestno ovekoveči na svojem filmu. Čas beži v bodočnost, obložen s slikami preteklosti in sedanosti, neprestano in ritmično se odvija in sprejema slike neskončno dolgi film spomina.

Eksperimentalna psihologija je celo izračunala trajo, čas reakcije spominovega ritma, na pr. za vid (0·15—0·224 sekund), za sluh (0·136—0·167 sek.), a tudi trajo odmora, potrebnega mej dvema ritmoma, da se slike na filmu ne krijejo, na pr. za vid (0·044—0·047 sek.), za sluh (0·002—0·0075 sek.). Duh motri stvari, duh motri in primerja slike na filmu spomina, ter vidi, da ima prav za prav vsaka stvar svoj posebni film ali progo na velikem skupnem filmu. Nekdo je videl n. pr. v svojem življenju vsega skupaj v različnih časih 10.000 različnih rož, vsaka ima svojo sliko na bežečem filmu spomina, tako da tvorijo vse slike rož zaporedno, komaj pregledno vrsto slik na posebni progi filma. Ali ni ta dolgi film vseh rožnih slik to, kar imenujemo z drugim imenom „pojem“? Duh ne vidi samo slik ritmičnega trenutka, duh vidi in opazuje tudi zaporedne,

neštevilne slike časa in časovne traje, v tem ogledovanju neskončnega filma opaža slike, ki se redno, stalno, pravilno ponavljajo in obujajo zato njegovo posebno pozornost, tako skupino, vrsto redno se ponavljajočih slik tudi imenujemo s skupno besedo „pojem“. Od tega nazornega, primarnega pojma (film, oziroma ponavljana slika na filmu) imamo razlikovati sekundarni pojem v obliki zvočnega simbola (besede), ki ga prenaša tradicija potom jezika in knjig od roda do roda in s katerega pomočjo se uči mladi človek brez lastnih, razvitih filmov spomina spoznavati svet.

Poleg antinomij in delavne formule nam podaja genetika (znanost o nastoj in razvoju stvari) tretji kompas na razburkanem morju filozofije. Bijologija nam je odkrila skrivnost genetike, da se vrši nastoj živali po ovinkih, fazah in metamorfozah (embrijonalni razvoj, metulj, dvoživka). Zanimiva perspektiva se nam odpre, če si predstavimo celokupno človeštvo kot en sam organizem, skupine narodov za organe in ljudi za celice organov. Organizem človeštva rase iz sive prošlosti kakor ogromno telo v daljno bodočnost, metamorfoze tega razvoja tvorijo nepretrgano verigo kulturnih faz, pester film historičnega spomina. To je časočutnost pozornosti, ki vidi v času realen, mogočen činitelj vsega nastoja.

Kako je nastajala in se spreminjala človeška misel od prvih kulturnih početkov do danes? Na podlagi katerih sredstev so se razvijali do danes človeški pojmi in aksijomi? Po kakih metodah se je vršil znanstveni obrat didaktike in hevrstike v raznih dobah, pri raznih narodih? Človeško spoznanje se je razvilo iz šibkega in nežnega stebelca v obsežno, vejnato, orjaško deblo, rastoče v bodočnost z vedno večjo brzino. Primerjajmo samo števila znanstvenih odkritij v posameznih zgodovinskih vekih po sledeči statistiki: Pr. Kr.: 6. vek 6, 5. vek 2, 4. vek 12, 3. vek 5, 2. vek 4, 1. vek 1 odkritje; po Kr.: 1. vek 3, 2. vek 1, 3. vek 1, 4. vek 0, 5. vek 0, 6. vek 0, 7. vek 0, 8. vek 1, 9. vek 1, 10. vek 0, 11. vek 1, 12. vek 2, 13. vek 4, 14. vek 2, 15. vek 2, 16. vek 25, 17. vek 58, 18. vek 98, 19. vek 289 odkritij.

Torej samo en primer: od 4.—7. veka po Kr. se ni obogatila znanost ni za eno odkritje, a pretekli 19. vek sam je rodil 289 novih znanstvenih spoznanj. Enako instruktivna je statistika znanstvenih aparatov in instrumentov, ki so pomnožili in razširili območje človeških čutil. Spoznavajoči človek namreč ni omejen na prirojeno število čutil, z napredkom si umetno ustvarja nova čutila (kompas, barometer, elektrometer) in razširja spoznavnost prirojelih čutil

(daljnogled, drobnogled). Tako so tudi človeška čutila nastojne, rastoče količine, a niti slutiti ne moremo, kake nove vire in sredstva spoznavanja nam odkrije bogata bodočnost. Ker obstaja resnica objektivno in brez ozira na človeka, je odvisen ves spoznavni napredek samo od novih aparatov in metod. Znanost je torej prav za prav le — metodizem, veda o hevristici, odkrivanju in vporabi novih metod.

Ker spoznavno delo še ni dovršeno in se nahaja v prvi fazi razvoja, nam znanost danes še ne more podati definitivnega filozofskega sistema, definitivnega nazora o svetu in življenju. To je stališče futurizma.

Še drugo važno dejstvo nam razodeva genetika, kakor smo že opazili v predgovoru: zgodovina vsake znanstvene stroke dokazuje, da znanost nikjer ni pridelek ene same ženjalne osebe, da sodelujejo pri enem in istem spoznanju različne osebe različnih časov in narodov. To je stališče kolaborizma.

Dalje nas opozarja individualna genetika, razvoj spoznavnosti v posameznem človeku, da moramo strogo ločiti dva vira vse svoje vede. Mladi človek in ljudstvo ne pridobi spoznanja s samostojnim delom, ampak že v gotovi obliki od vzgojitelja in voditelja. Ta vir in način spoznavanja je alurgija. Z lastnim, samostojnim in svobodnim delom si ustvari spoznanje zreli mož, ki je posvetil svoje življenje izključno spoznavnemu delu, ki je desetletja vežbal in uril svoj razum v spoznavnem delu. Tako samorodno spoznanje je avturgija. (Sokrat: *αὐτουργός τῆς φιλοσοφίας*). Natančno in pošteno moramo torej razlikovati v tem, kar tako samozavestno in bahato nazivamo svoje prepričanje, koliko je v njem alurgije in koliko avturgije. V tem pravičnem spoznanju postane človek skromen in ponižen, namestu domišljave, puhle ošabnosti ga ogreje čuvstvo hvaležnosti napram avturgom, tistim dobrotnikom, ki so mu obogatili dušo.

Tako je končan naš nošični pregled, skromen po vsebini, a še skromnejši po smotru: ni hotel prinesiti ničesar novega in originalnega, ampak dati samo nekoliko pobude sposobnejšim razumnikom, da nam že enkrat odkrijo svoje tako težko pričakovane zaklade.

Drugo poglavje.

Henri Bergson se je rodil l. 1859. v Parizu, kjer je deloval najprej kot profesor filozofije na École normale supérieure, pozneje na Collège de France, l. 1901. je postal membre de l' Institut.

Izdal je doslej 28 raznih filozofskih razprav v obliki knjig, predavanj in referatov, izmed katerih navajam samo glavna dela:

1889: *Essai sur les données immédiates de la conscience*. (Thèse pour le doctorat). Razprava o neposrednih danostih zavesti.

1896: *Matière et mémoire. Essai sur la relation du corps à l' esprit*. Materija in spomin. Razprava o razmerju telesa do duha.

1900: *Le Rire. Essai sur la signification du comique*. Smeh. Razprava o pomenu komičnega.

1903: *Introduction à la métaphysique*. Uvod v metafiziko.

1907: *L' évolution créatrice*. Razvoj-stvarnik.

Po W. Meckauerju (Intuicijonizem in njegovi elementi pri H. Bergsonu, 1917) je izšlo doslej v raznih jezikih 291 spisov o Bergsonovi filozofiji.

Sokratove besede o Heraklitu veljajo tudi o Bergsonovi metafiziki, da je treba zanjo spretnega delskega potapljača, torej izvežbanega in bistrega misleca. Težava umevanja se razlaga iz predmeta Bergsonove filozofije same, kajti Bergson je povzdignil na prvo mesto najtežjo filozofsko disciplino — metafiziko. Kakor čudovit kontrastni učinek je vstal sredi morja, sredi vse zalivajočega materijalizma, nov zelen, rešilen otok — metafizični idealizem. V rojstni deželi pozitivizma (A. Comte 1798—1857) je zmagala proti empirični, inzularni angleški Locke-ovi črti kontinentalna spiritualistična, metafizična Descartes-ova črta, katera vodi v novejšem času od psihologa V. Cousina (1792—1867) in spiritualista Ravaissona (1813—1900) skozi filozofijo svobode (indeterminizma), panvitalizma in neospiritualizma (I. Lachelier, r. 1832, E. Boutroux, r. 1845, I. M. Guyan 1854—88, Henri Poincaré 1853—1912) do Bergsona.

Po Bergsonu spoznava človeški duh na dvojen način: 1. teoretično in absolutno s pomočjo intuicije; 2. praktično in relativno s pomočjo intelekta (razuma). Višjo in pravo spoznavno sposobnost duha tvori intuicija, edina stvarnica absolutne resnice, dočim nam predstavlja intelekt spoznavnost nižje vrste, samo spo-

sobnost praktične orijentacije v materijalni naravi; razum je vse-skozi pragmatist, prikrojen in navajen na mrtvo materijo, katero dosledno izkorišča, obdeluje za praktične, materijalno bijološke namene. Intuicija in intelekt, svoboda in sužnost! Bergson ju slika kakor dva stara nespravna nasprotnika, ki se borita izza prvega človeškega rodu za prvenstvo in absolutno vlado v svetu duha. Intuicija prodira v dušo, v jedro stvari, spoznava življenje in bistvo stvari, intelekt se plazi le na površini stvari brez smisla in čustva za življenje, spoznavajoč le relativne korelacije, medsebojno odvisnost in činovnost stvari, na pr. v fiziki izdeluje intelekt vsakovrstne električne stroje in jih vpreza v službo svojih koristi, a niti malo se ne zmeni za bistvo elektrike; v kemiji intelekt razkraja in sestavlja, šteje in tehtla atome, išče novih uničujočih streliv, a niti ne vpraša, kaj pa so prav za prav atomi, kakšni so, kdo jih je videl? Intuicija spoznava v permanentni sožitnosti, v trajnem kontaktu stvari naravnost, intelekt pa le s posredovanjem, s pomočjo pojmov in simbolov. Tako razpada tudi vsa naša veda (Wissen) na dva različna dela, v metafiziko in znanost, metafizika obsega absolutno spoznanje intuicije, znanost (Wissenschaft) vsebuje relativno spoznanje intelekta. A navzlic svoji prirodni inferijornosti se je proglasil brutalni in materijalni intelekt za samodržca resnice, za edini vir moči in resnice. Samo proti uzurpaciji znanosti se je dvignil metafizik Bergson, pahniti hoče s prestola filozofije despotični razum ter ga pognati nazaj v brezdušno satrapijo mrtve materije, „kajti, če gre za to, obdelati življenje duha ali telesa, vedno nastopa intelekt z ostrino in trdino, z brutalnostjo orodja, ki ni ustvarjeno za tak posel.“

Kdor se je doslej bavil le s konvencionalno pojmovno filozofijo, najde posebne težave v Bergsonovi metodi izražanja, v njegovem stilu, ki pa se je organsko in nujno razvil iz njegove metafizike.

Natančno imamo namreč razlikovati mej dušnim činom spoznanja in doživljaja in izrazom tega, kar smo spoznali in notranje doživeli. Kako izrazim sočloveku, kar se godi v moji duši, kako mu priobčim novo originalno misel, kako mu razodenem svoje prekipevajoče čustvo veselja, težko čustvo žalosti? Deloma se izražajo notranji doživljaji in dogodki avtomatično, reflektorično: veseli otrok pleše, skače, poje, vriska, oči in lica mu žarijo, vse telo mu igra v akordu veselja. Če praznujemo vesel dogodek, okitimo hišo s cvetjem in živobarvnimi zastavami. Vse drugače spremeni žalost

Dr. Franc Derganc:

Henri Bergson.

Filozof moderne Francije.

Drugo poglavje.

(Dalje.)

Kadar učimo otroka govoriti, mu pokažemo z roko ali s pogledom stvar, predmet in istočasno izgovorimo posebno besedo, ki pa je v vsakem jeziku drugačna in nima torej, čeprav genetično, iz večine ali vsaj za otrokov razum s stvarjo prav za prav nobene bistvene zveze. Otrok sprejme istočasno kompleks zaznav (asocijom), obstoječ iz vidnih zaznav stvari in zvočne zaznave izgovorjene besede (simbol). Prihodnjič zadošča, da mu reproduciram namestu celega asocijoma le del, na pr. le zvočno zaznavo besede, in otrokov spomin reproducira cel asocijom, torej tudi vidne zaznave stvari, otrok me razume, v obeh dušah obnovi zvočni simbol isto sliko. Z mnogoletno vajo se tako navadi vsak človek ekonomične metode izražanja: ne pokaže več stvari same, ampak izgovori namestu nje samo zvočni simbol. Ekonomični nagon duha deluje dalje tudi v razvitem jeziku. Ker bi mu bilo prezamudno, preza-pravljivo, napraviti za vsako posamezno zaznavo posebno besedo, označuje kar cele skupine zaznav s skupno besedo, kateri pravimo radi te posebne funkcije (*unum pro multo*) — pojem.

Občevanje in izražanje je torej lahko, dokler gre za obče znane, splošno zaznavne stvari, pri čemer pa sem odvisen od apriornih, že davno pred menoj obstoječih besed s konvencionalno veljavo. Dostikrat sprejme spomin samo besedo brez asocijoma stvarne slike in beseda visi v spominu kakor prazen okvir, dokler ga človek pozneje ne izpolni z zaznavo in intuicijo samo. Vsak človek ima v spominu vse polno takih praznih okvirov, praznih žepov in predalov, ker ni mogoče, da zazna vsako stvar z lastnimi čutili, z lastnim telesom, na pr. predmete zgodovine, geografije itd.

Kako pa naj izrazim novo originalno idejo, originalno spoznanje, ki ga doslej niti sam nisem zapazil z notranjim očesom duha niti noben drugi človek, za katero torej noben slovar še nima besede? In če se ta predmet nahaja le v mojem duhu, viden in

znan le mojemu duhu? Ko bi bil duh pristopen, odprl bi samo okence in vsi bi si lahko naravnost ogledali novo dušno stvar in pozneje bi zadoščala le izvoljena beseda, da bi se o stvari zanesljivo sporazumeli. Tu si pomagamo metaforično s pomočjo podobnih slik in analogij, pokažemo število splošno znanih slik in pravimo: moja nova stvar je podobna v tem oziru tej, v drugem oziru oni sliki. Tako izrazim s kopičenjem znanih slik vsaj približno svojo originalno idejo, svoje originalno čustvo. Te metode estetičnega metaforizma (analogizma) se poslužuje zlasti pesnik in literat, ki razodeva občinstvu svoje originalno občutje, čustvo ali idejo, na to estetično metodo je navezan tudi filozof, ako hoče priobčiti javnosti nova spoznanja.

Ker nam hoče Bergson v svoji metafiziki razodeti nekaj novega, je v svojem stilu, izražanju nujno prisiljen, govoriti nam v samih slikah in primerah, brez ozira na to, da ne priznava njegova intuicija vtihotapljenih, zastarelih, obrabljenih pojmov intelekta. Svojih novih, z intuicijo spoznanih predmetov nam Bergson ne podaja v točnih, kristalno brušenih logičnih pojmih in definicijah, kar dela baš gori omenjene težave pojmovno izvežbanemu mislecu, ki se čuti kakor v novem svetu brez okostja in trdnih tal. S tem večjim užitkom pa berejo njegova dela sorodne duše umetnikov in mladine z živahno in prožno fantazijo.

Francoski pozitivist in psiholog Hipolit Taine (1828—93), ki je prvi postavil teorijo „milijé-ja“ (okrog), razlaga vsako človeško delo iz treh pogojev: 1. iz plemena (rase); 2. iz milijéja, vsote preteklih (tradicija) in sodobnih (socijalnokulturna organizacija) činiteljev; 3. iz momenta, hipne faze splošnega razvoja in kulturne konstelacije.

Ker je Bergson rodom Anglež in nam predstavlja sintezo obeh zapadnih kultur, se zamota takoj prvi pogoj, a se ravno tako hitro razreši, če pomislimo, da vlada v Franciji, moderni Galiji, in v Britaniji ista keltska kri. Vsled krvne in jezikovne sorodnosti so najhitreje sprejeli rimsko kulturo in se popolnoma romanizirali Kelti v Galiji in Britaniji. V obeh provincijah si je ustvaril klasicizem nova, močna, samostojna ognjišča, ob katerih se je nemoteno in nepretrgano dalje predla nit kulturne tradicije, ko je v Rimu, središču prvega imperija, že davno zmagal zunanji (germanski sever) in notranji sovražnik, po orijentalških, paganskih duhovnikih potom misterijev organizirana masa (Fr. Cumont), katero je zaničevala in v sužnost tlačila klasična, vseskozi aristokratska država. Na vzhodu rojena klasična kultura je našla varno zavetišče na skrajnem zapadu,

v Galiji in Britaniji, kjer je mirno rasla in zorela skozi srednji vek in samorodno započela boj proti sholastiki.

Francoz, moderni Kelt, se odlikuje po istih lastnostih, kakor nam jih deloma že opisuje Cezar, ali, da se izrazimo bijološko: dominantno francoskega značaja tvori neutešna, rastoča svobodoljubnost in ponos (Vercingetorix). Občutljivi, živahni francoski duh ne ljubi počasne, komaj opazne evolucije s pomočjo reform, ampak se razvija inverzivno v kontrastih, v katastrofah in revolucijah. Vitalni refleks mu ne obtiči, se ne zaduši že v sanjavem čustvu in lepi besedi, hitro poteče do konca, do efektnega čina. Kako je še vedno *rerum novarum cupidus*, nam izpričuje tudi — pariška moda. Matematično jasni in bistri francoski *esprit* ljubi drzne, presenetljive, paradokсне utrinke, da ga svet občuduje; slava (*gloire*, *prestige*) mu je najslajše plačilo in realen faktor vsakega podjetja. Za narodni totem si je izbral petelina: kavalirja in klicarja solnčnega dne. Francoz zaznava svet harmonično, estetično, ker mu je estetično občutje izraz najvišje notranje svobode. Kakor mu je svet pred vsem estetičen fenomen, tako hoče tudi sam po svoji osebi in lastnini učinkovati estetično, kar nam dokazuje njegova obleka in pohištvo, finokretnost simpatičnega obnašanja in duhoviti simbolizem govora.

In milijé? Mimosno občutljivo francosko slavo je zadel 1870. strahovit udarec, ki ni nehal nepomirno trepetati v francoski duši. V filozofiji je zavladała že gori označena metafizika svobode (indeterminizem) in protimaterijalistična struja neospiritualizma. In v lepi literaturi sta se rodili 1883. iz reakcije proti naturalizmu (E. Zola) šoli Parnasa in simbolistov (dekadentov). Neutešno hrepenenje po svobodi duha, po neodvisnosti od trde, železne materije in brutalnih zakonov brezsrčne narave, je razpalilo vso francosko miselnost; imperativ svobode je zmagovito prodrl celo v trdnjavo eksaktne znanosti; za naravoslovje izpričuje E. Boutroux (*De la contingence des lois de la nature*, 1874, Slučajnost prirodnih zakonov), da ne vlada v naravi samo trda, železna nujnost, ampak tudi kontingenca (slučajnost) in svobodno ustvarjajoči razvoj, da so vsi prirodni „železni“ zakoni le idealizacije praktične človeške fantazije. Svetovno slavni matematik Henri Poincaré (*La science et l'hypothèse*, 1902) dokazuje, da matematika, pravzor dogmatizma, ni niti abstrakcija narave, kamoli prednaravna in nadnaravna apriornost, ampak samo sistem samovoljno postavljenih, konvencionalnih definicij, torej fiktivna, svobodna tvorba človeške fantazije, samo približno in eno-

stransko prilagojena svetu istine z vidika biološke koristi in orijentacije.

Hipna časovna konstelacija je itak znana: oboroženi mir raznih nacionalnih imperijalizmov, despotizem industrijalnega kapitalizma in na obzorju vstajajoča historična novost: organizacija proletarskih, ljudskih mas in nadnarodnjakov, stremečih na podlagi avtarkičnega, avtonomnega in nasičenega nacionalizma po enotni kulturi človeštva, po sreči harmonije in večnega miru.

Vsak popolni filozofski sistem odgovarja na metodično (noetično) in predmetno (metafizično) vprašanje. Dogmatično priznava Bergsonova noetika možnost objektivnega spoznanja, zavrača torej vsak skepticizem, a neizčrpni studenec spoznanja vidi samo v izkustvu lastnega doživljanja in zaznave, v najintimnejšem trajnem in polnem kontaktu s naravo in življenjem. To stališče znači principijalno nasprotje intelektualizmu (racionalizmu). V metafiziki je Bergson glede splošne predmetnosti realist, trdno prepričan, da bivajo predmeti (stvari) tudi sami zase brez ozira na spoznavajoči jaz, torej nasprotno imanentnemu idealizmu, trdečemu, da je svet predmetov le vsebina in last moje osebne zavesti. Bistvo in kakovost stvari samih umeva Bergson po načinu dualizma, ki se nagiblje v ostrem nasprotju z vsakim mehanizmom, materijalizmom in determinizmom k monizmu spiritualizma.

Že ta površni pregled nam je pokazal soglasje Bergsonovega stališča z zdravim človeškim razumom, torej možnost, da postane demokratična filozofija širokega ljudstva. Bistvo in jedro te filozofije pa tvori stavek: spoznanje ni človeškemu razumu prirojeno, spoznanje ni podedovano gotovo bogastvo, ampak vsak človek si mora takorekoč vsak belič spoznanja krvavo in posebej zaslužiti, pridobiti, ga doživeti (zaznati) v tesnem kontaktu življenja in dela, pri čemer mu pomeni dožitnost (zaznavnost) toliko kakor trajno, polno sožitnost, sotrudnost z živo naravo. A sotrudna sožitnost v narodi samo zbira, znaša material za hišo, katero sezida šele — intuicija. Trajnost sotrudnega in sožitnega kontakta s naravo zahteva Bergson z besedami: „kajti o istini ne dobiš intuicije, t. j. intelektualne simpatije s tem, kar ima ista v sebi najglobljega, če nisi našel prej nje zaupanja po dolgotrajnem tovarštvu z njenimi na ven obrnjenimi razodetji“.

Tako smo prispeli na zadnji, najvišji vrh, od koder se nam pokaže v živi lepoti vsa pokrajina Bergsonove filozofije in metafizike. Kakor magična obločnica — enaka solncu — zasije na tem

vrhu intuicija in ne spremeni samo najtemnejše temine v solnčen dan, ne posveti samo v najskrivnejši kotiček, ampak prešine tudi vse predmete s tako vseprodirno močjo čudovite svetlobe, da postanejo prosojni, malone prozorni.

Ali kaj pomeni ta čarobna beseda Bergsonove intuicije? Kako se posreči tudi nam, prižgati to skrivnostno luč v temini lastne dušnosti? Še zdaj se ni končala filozofska polemika interpretov in kritikov o pojmu Bergsonove intuicije, ker nam Bergson sam iz gori navedenih vzrokov ni podal jasne in ostre pojmovne definicije: „Ali metafizika je samo tedaj to, kar mora biti, če gre preko pojma ali se vsaj osvobodi okorelih in gotovih pojmov ter ustvari pojme, popolnoma različne od teh, ki jih navadno rabimo; menim plastične, gibljive, skoro tekoče predstave, vedno pripravljene k prisposobnosti na bežne oblike intuicije“.

(Dalje prihodnjič.)

Ivan Albreht:

Gazela.

Haha, haha — Pa kaj, če usta so ognjena —
saj zame ne rde! Saj je ljubezen pena,
ki vetrec hipa v nič jo razprši!
In da zares, dekle, kraljica si Edena,
vem — zame pota k njemu nič več ni!
A — kot sem sam, poišče roka naj koščena
si kraje, koder nihče hodil ni,
ker sveta bolj kot vse mi je — življenja cena.

Dr. Franc Derganc:

Henri Bergson.

Filozof moderne Francije.

Drugo poglavje.

(Dalje.)

Bergson sam razlaga intuicijo takole (Uvod v metafiziko): „da lastim gibanemu objektu notrino in takorekoč dušne položaje; dalje pomeni to, da sočutim te položaje in da se postavim vanje s posebnim naporom domišljije. Intuicija se imenuje tisti način intelektualne simpatije (sožitnosti), s katero se prestaviš v notrino predmeta, da najdeš to, kar vsebuje edinega in neizraznega. Relativno je simbolično spoznanje s pomočjo predobstojnih pojmov, ki vodi od trdnega h gibanju, nikakor pa ne intuitivno spoznanje, ki se prestavi v gibanje in se polasti življenja stvari samih. Analiza (razum) pa je tisti postop, ki razkraja predmet na že znane, torej njemu in drugim predmetom skupne elemente. Preprosti akt pa, ki je spravi analizo v gibanje in se skriva za analizo, izhaja iz posebne sposobnosti, ki je docela druga nego ona razkrajanja. Ta sposobnost nima nič skrivnostnega. Nikogar ni med nami, ki bi ne bil imel priložnosti, izvrševati jo v gotovi meri. Kdorkoli se je na pr. poizkušal v literarni produkciji, dobro ve, da je potrebno, če je predmet dolgo študiral, vse dokumente zbral in napravil vse bilješke, nekaj več, potreben je često jako težaven napor (un effort, suvent très pénible), da se hipoma postavi v sredo predmetovega srca in da si da kolikor mogoče globok zagon (zamah), ki potem od njega ne zahteva več nobenega drugega dela, nego da se mu prosto uda. Metafizična intuicija je nekako iste vrste. Kar tvori tukaj protivzglede bilježkam in dokumentom literarne produkcije, to je vsota od pozitivnih znanosti zbranih opazovanj in izkustev“.

V spomin nam prihaja nehote Binetova definicija miselnosti in naša primera z miselnim magnetom, a še jasnejšo luč vrže na pojem intuicije fenomen psihološke produkcije in indukcije. Duh namreč ne producira po teoriji racijonalizma, da se sam od sebe sproži a priori naviti gramofon ali film razuma, duh ustvarja samo pod neposrednim vplivom kontakta z živo narodo. Čim intimnejši

je ta kontakt, čim globlje se takorekoč potopi človek v utripajoče srce prirode, čim tesneje se združi s prirodo v obliki znanstvenega opazovanja in eksperimenta, dela in življenja v prirodi, tem jačje, popolneje producira (spoznava) duh. To samo od kontakta odvisno, a sicer avtomatično delujočo spoznavno produkcijo imenujemo z drugim imenom indukcija (intuicija). Podobna je električni in akustični indukciji (konsonanci): ako se nahaja v kontaktni bližini množica podobnih, sorodnih ustrojov in ako spravimo le en ustroj v vibracijo, začno brneti tudi vsi drugi. Kako se to godi, da razumem, če poslušam govornika? Kako nastane v meni občutek sočutja in usmiljenja, če vidim trpeti sočloveka ali žival? Zakaj posnemajo na kroglišču gledalci kretnje metalca, zakaj se metalec sam v slučaju zvije kakor krogla in poskoči za kroglo? Vse pod vplivom psihološke indukcije. In ako v tesnem kontaktu opazujem, zasledujem življenje prirode, nastane v moji duši avtomatično po indukciji slika tega življenja, prirodnega ustvarjanja. Ta induktivna sposobnost je prirojena vsakemu človeku, a v različni meri, v najvišji ženijalnim umetnikom in mislecem. Pri navadnem človeku (otroku, občanu, prirodnjaku) se vrši indukcija nezavedno, reflektorično, le ženijalni umetnik in mislec se jasno zavedata ustvarjajočih moči intuicije, le tema se posreči s posebnim, včasih naravnost boleznim naporom (v bolečinah pesmi se rode), spraviti jo v poljubno smer in jo vpreči v jarem lastne volje. Dolgoletna vaja seveda olajša ta napor. Psihološka indukcija nam pojasni tudi razmerje Bergsonove intuicije k naši trojni definiciji intuicije. Že vsaka posamezna zaznava kot enotna slika nam predstavlja kompleks zaznavnih elementov, reflektorično zbran, urejen od posebno usmerjene, specifično zanimane pozornosti. Vidimo, da ustvarja ista dušna sposobnost na isti način v vulgarni zaznavi v malem kakor ženijalna intuicija v velikem: združuje v psihološko enoto zaznave kompleks elementarnih zaznav iz gotove stroke. Mistična intuicija naposled zedini v eno samo organično sliko komplekse vseh strok, celo vseмирje.

In kaj je spoznal Bergson ob svitu intuicije? V kaki obliki se mu je prikazalo čudo predmetnega sveta ob žaru intuicije? Doslej Bergson še ni intuitivno predelal sistematične filozofije in znanosti, zlasti še ni zavzel stališča napram važnim kulturnim in socialnim problemom. Izbral je samo nekatere predmete, da preizkusi in pokaže na njih vporabnost in uspešnost intuitivne metode. Intuitivizem se nahaja stoprav v poizkusnem začetku, išče intuitivnih delavcev in sotrudnikov, poizkuša organizirati intuitivno delo.

Bergson zajema svoje misli iz zadnjega vrelca, iz zadnje intuitivne danosti, vzvišene nad kritiko in dvom, enako pristopne zdravemu človeškemu razumu kakor rafinirano izvežbani spekulativnosti filozofa, zajema iz intuitivne danosti, katera stopi v veličastni in mogočni vtiskovitosti pred duha, da ostrmi, da mu obstane vsa miselnost brez moči kakor prazna, vsebine žejna posoda.

V svojem prvem delu, v doktorski disertaciji (Razprava o neposrednih danostih zavesti, 1889) se je lotil Bergson problema, ki je skupen metafiziki in psihologiji: problema duha in njegovega bistvenega znaka — svobode. Po njegovih mislih izvira ves prepir med pristaši svobodne (indeterminizem) in nesvobodne (determinizem) volje iz tega, ker mešajo in zamenjavajo trajo (*durée réelle*) z razteznošjo prostora, sukcesijo (soslednost) s simultanostjo (istočasnostjo), kvaliteto (kakovost) s kvantiteto (količino). V prvem poglavju knjige razpravlja o pojmu intenzitete, v drugem obdeluje pojem traje, tretje je posvečeno svobodi sami.

Duh se je doslej diferenciral v človeku na dva dela: 1. glavni del je ohranil svoje pravo, prvotno spiritualno in svobodno bistvo in deluje v človeku kot intuicija; 2. manjši del je izgubil svobodo in se razvil v omejeni obliki intelekta, ki znači plastično akomodacijo na zakonitost prostora in materije. Razlil se je takorekoč v prostoru kakor reka živega, plastičnega voska med stvari in obliil njih površino, da so nastali v njem votli odtiski predmetov kakor njih kalupi (modeli). Ta intelektualni val duha s svojimi modeli hoče sedaj absolutno vladati v vsi dušnosti, čeprav se je razvil in izkristaliziral samo iz intuicije v obliki svetlega kristala (jedra), ki ga obdaja kakor luno megleni dvor prvotna intuicija liki neskončno fina, meglena plast ali „franža“ (James).

Kakor bi nam hotel podati primer briljantne dijalektike, izvaja Bergson dalje: ta duh je kompleksno, heterogeno bitje in obstoji iz elementov (položajev, kvalitativnih modifikacij), ki niso stalne, nespremenljive količine, ampak se nahajajo v neprestani igri spreminjanja, da nam kažejo vsak trenutek drugo obliko kakor pisani kamenčki v kaleidoskopu. *Punctum saliens* te spreminljivosti pa tiči v tem, da se ta prehod iz trenutka v trenutek, iz faze v fazo, iz oblike v obliko ne vrši pod vplivom kakih zunanjih vzrokov ali zakonov, ampak takorekoč slučajno in popolnoma nepreračunljivo, spontano in samovzročno. Ta nepreračunljiva spontanost je bistveni znak vsega dušnega dogajanja, zato je imenujemo s posebno besedo „svoboda“ (indeterminizem). Logičnemu intelektu je ta svoboda

nerazumljiva in nepristopna silogizmu, in bolj jo intuitivno slutimo nego vidimo v delovanju fantazije, zlasti v živahni, presenetljivi igri otroške fantazije. Intuiciji se razodeva duh kakor orjaški žarovodomet (*fontaine lumineuse*), iz katerega prikipi vsak trenutek druga fantastična figura v drugi svetlobi. Ta živi, ritmično utripajoči, kvišku pršeči in krešoči curek intuicije je baš traja (*durée réelle, pure*) sama, živi, ustvarjajoči, konkretni čas, a moč, ki ga žene kvišku, je baš vitalni zagon (*élan vital*) sam.

Različni dušni elementi (kvalitete) pa se ne nahajajo v duhu drugi poleg drugega kakor trdi atomi v prostoru kemičnega telesa, ampak se medsebojno prešinjajo, prepajajo brez stalne oblike, količine in intenzitete kakor v raztopini raztopljene snovi, tako da ni mogoče reči ali šteti, ali je eden ali jih je več? Šele v prizmi razuma se ločijo in izstopijo v razteznost prostora kakor barve spektruma.

Vsako dejanje (čin) je le del poznejše celotne dušne faze, katera je izrasla svobodno v novi obliki iz prejšnje, obsegajoče vse takozvane motive kakor dele svoje celote. Oba: čin in motiv sta le dela dveh soslednih trenutkov, nikor pa ne dve antagonistični moči, a vsaka faza se razvije iz prejšnje po principu absolutne svobode (indeterminizma). Napaka deterministov se razlaga torej iz tega, da so umetno iztrgali motive kot nespremenljive, samostojne količine (zunanjo vzročnost) iz predidóče faze in jih postavili v nasprotje s sledečo fazo čina, oziroma iz tega, da se ponavljajo v materijalnem svetu astronomije, fizike in kemije sosledne faze vedno v enakih oblikah, cum grano salis po nespremenljivih zakonih, tako da iz sedanje faze s pomočjo teh zakonov vzročnosti lahko naprej izračunamo fazo, ki bo sledila šele čez leta ali desetletja. Materijalisti so se tega načina mišljenja tako navadili, da ne morejo več izlezti iz te železne srajce navade in da hočejo po teh privajenih, materijalnih oblikah (merah) razlagati tudi spiritualni svet.

Videli smo ravnokar v delu Bergsonovo filozofsko metodo: konfrontacijo konvencionalnih pojmov z originalno intuicijo. Intuicija rase kakor živa, razvojna količina, a pojem je obleka, ki pristaja telesu le toliko časa, dokler je ne prerasejo udje intuicije. Tekom tisočletne spoznavnosti se je telo intuicije orjaško razvilo, racionalisti ga še vedno tlačijo in stiskajo v tesno, po vseh šivih razpokano obleko zastarelih pojmov. Na novo narasli intuiciji novo obleko pojma! Ta bistveni del spoznavne činovnosti, ki v vsaki novi kulturni fazi kontrolira, revidira razmernost nove intuicije in starega

pojma, ta perijodično se ponavljajoča činovnost je baš metoda kontrolizma.

Bergsonov kontrolizem obrača posebno pozornost na pojem intelekta, specifično akomodacijo in navado duha na prostorno materijo. V psihološki analizi je Bergson spoznal: 1. da rokodelec razum nastopa in deluje samo s trdim orodjem navad (pojmov); 2. da v ekonomičnem nagonu (*pars pro toto, semel pro semper*) naivno misli, da je to orodje radi tega, ker ga je slučajno on vajen in po njem izvežban, pripravno za vsako drugo opravilo, kakor bi hotel kovač s svojimi okornimi kleščami in težkimi kladivi popraviti fino damsko uro. V izključnem kontaktu in boju z materijo se je razum navzel nje mrtvih oblik (kalupov) in hoče vanje preliti tudi živo intuicijo, svoj mrtvi okameneli, oledeneli metrum hoče vtihotapiti v živi, rastoči ritem duha in življenja, a matematičnoracionalna teorija zaznava le mrtvo telo narave, kakor mistik Poiret. To tihotapstvo intelekta hoče Bergson sistematično preiskati in razkrinkati na vseh poljih filozofije ter razložiti ž njim velik del filozofske spornosti in antinomij, ker bivajo v istini le sovisne vrste faz z neskončno finimi prehodi, ki jih naša pozornost običajno ne zaznava. Naš razum se ozira le na tiste faze, ki se vsled velike medsebojne razdalje že močno razlikujejo in jih iztrga kot samostojne člene iz sovisne verige; tako postavlja nepremostne antinomije, katere nam predstavljajo le prehodne člene ene vrste. Imamo le prehode, nasprotij sploh ni! Ista smer veže neločljivo oba še tako zagrizena in nespravna nasprotnika, njiju nasprotje obstoji le v tem, da stojita na različnih točkah iste črte, sposobne vsak hip harmonične združitve in približnega prehoda. Pojem nasprotnosti je torej tudi le mrtev metrum intelekta, istotako pojem antinomij (duhin materija, razteznost (ekstenzivnost) in intenzivnost, kvaliteta in kvantiteta, svoboda in nujnost).

Isto metodo čiščenja in intelektualne revizije vporablja Bergson tudi v drugi knjigi „*Matière et mémoire*“ (1896). Dočim je v prvi izčistil pojma duha svobode in ju prikazal v intuitivni bežni prvotnosti, išče tukaj stično točko duha in materije in lušči iz te medsebojnosti praktično koristne simbole intelekta. A glavni namen razprave sega vse višje in dalje: zadeti hoče materijalizem s fino brušenim bodalom dijalektike naravnost v srce in mu zadati smrtni sunek. Materijalizem nosi namreč svoje srce v možganih, v tistem organskem stroju, ki izdeluje po njegovem mnenju občutke, zaznave, predstave in spomin, torej bistveno dušne kvalitete. Bergson pa

hoče znanstveno in nepobitno dokazati, da spada telo z možgani vred v svet materije, da so možgani samo tisto orodje, s katerega pomočjo od njega neodvisni duh aktivno posega v svet materije in ga ovladuje. Možgani niso niti shramba duha, niti predstav, niti spomina, kakor uči psihologija materijalizma, duh biva s spominom izven možganov in posega od zunaj v motorične mehanizme možganov. V nobenem cerebralnem dogodku ne nahajamo psihičnega ekvivalenta, kakor dokazuje psihofizika, ampak vsak cerebralni mehanizem je le nadaljevanje enotnega refleksa, le njegov motorični, odvodni krak, kakor je predstava (spomin) njega privodni krak.

Radikalno se razlikuje po svojem bistvu zaznava od predstave, zaznava je le del materijalnega sveta kakor telo in možgani, kot taka se istotako ne nahaja v možganih, ampak zunaj v predmetu samem. A zaznava ne obsega celega predmeta in njegovih svojstev, zaznava je le produkt izbirnega dušnega čina, duh izbere, iztrga pod vplivom in vodstvom bijoloških potreb iz vsote zunanjega sveta le tiste dele, ki se nanašajo na praktično činovitost telesa. Zaznava obsega le izbrani del sveta ali predmeta, je le skromen okvirček, preko katerega moli na vse strani prevelika slika (predmet). Naše zaznave pa niso čiste, ker jim pridruži duh v hipu konkretne zaznave čustva telesa in vsoto spomina (skupino predstavnih slik). Tako znači vsaka zaznava le del, nekak ekstrakt prisotnega predmeta, dočim imamo v predstavi le sliko odsotnega predmeta, shranjeno v dušni shrambi spomina.

V hipu konkretne činovitosti razgrne tudi spomin zbirko svojih slik, da izbere duh najprimernejšo telesnemu položaju in jo priklopi konkretni zaznavi. Kolikor več preteklih hipov združi spomin v en konkreten hip, kolikor več predstav torej obseže dušno oko, toliko večjo oblast imamo nad materijo. Obsežnost spomina je torej merilo naše moči.

Razlikujemo dvojen spomin: 1. motorični spomin možganov, ki ponavljajo samo izvežbane mehanizme (ponavljajoči, mehanični spomin); 2. predstavní spomin obsega le slike predstav.

Originalno razlaga Bergson pojem, ki mu predstavlja dvo-smerno gibanje duha med obema ekstremoma, med svetoma predstav in predmetov (motoričnih mehanizmov v možganih), pojem je činovitost duha, korak (skok) od predstave do motoričnega čina besede, ali pa narobe od mehanizma besede do predstave.

Konkretna zaznava nam kaže prototip dušnotelesne medsebojnosti. Kakor združi duh pri navadnem binokularnem gledanju sliki

obeh očes v eno samo, tako izvrši tudi v konkretni zaznavi sintezo neštevilnih slik spomina in telesnih čustev, torej sintezo duha (predstave) in materije (zaznave).

V tej razpravi ublaži Bergson, najbrže pod vplivom E. Boutruxa, izprva do skrajnosti napeto nasprotnost med duhom in materijo, med svobodo in nujnostjo, pravi namreč, da se razvija svobodni ritem prirode v primeri z ritmom človeškega duha tako počasi, da ne pride praktično v poštev, da enači tisti počasni razvoj prirodne svobode praktično nujnosti neizpremenljivih zakonov.

Če se postavimo na stališče časa ali prostora, vidimo, da poganjajo korenine svobode iz nujnosti in se tesno družijo z njo. Duh zajema zaznave iz materije, vrača zaznave zopet materiji, v obliki gibanja s pečatom svobode.

V knjigi „Materija in spomin“ je nakopičil Bergson toliko duhovitih, originalnih idej in toliko plodnih pobud, da smo se mogli vsled subjektivnega, nemerodajnega okusa dotakniti samo nekaterih, ki naj bralca samo opozorijo na večjo izdatnost lastne poglobitve v Bergsonovo metafiziko.

Svoj „chef-d'oeuvre“ nam je podal Bergson z zadnjim delom svoje metodične trilogije, s knjigo „Razvoj-stvarnik“ (1907), v kateri razpreda problem življenja samega. V I. poglavju nas uvaja v razvojno teorijo in bijologijo sploh (Darwin, de Vries, Eimer, neolamarckizem), istočasno razpravlja oba temeljna pojma traje (durée réelle, pure) in vitalnega zagona (élan vital). Drugo poglavje govori o splošni ideji razvoja, o razvoju rastline in živali, o treh glavnih smereh razvoja: toposti, intelektu in instinktu, o življenju in zavesti, o stališču človeka v naravi. Tretje poglavje razmotriva razvoj intelekta in materijalnosti po medsebojni prisposobnosti, razlaga pojma ustvarnosti in razvoja. V četrtem poglavju primerja Bergson mehanizem pojmovnega in navadnega mišljenja kinomatomografu, podaja kratek kritičen pogled filozofskih sistemov in govori o metodi tiste filozofije, katera prerase razum.

Intuicija spoznava bistvo jaza in vseмирja v traji, ki rase kakor živi, polni čas in se vali kakor živa reka istine iz preteklosti v bodočnost, združujoča vso mnogoličnost v enoti svojega toka. Traje ni mogoče predočiti s pojmi ali logično definicijo, ampak začutimo in zaslutimo jo samo v gledanju primernih podob. V „Uvodu v metafiziko“ jo pojasnuje Bergson takole: „Je vsaj ena istina, katero najdemo vsi od znotraj, z intuicijo in ne s samo analizo. To je naša lastna oseba v poteku skozi čas. To je naš jaz, ki traja. No-

bene druge stvari ne moremo intelektualno doživeti. Gotovo pa doživljamo sami sebe. — Če iščem na dnu svojega jaza to, kar je najenakomernejši, najstalnejši, najtrajnejši jaz, potem najdem nekaj čisto drugega . . . sovisnost (continuité) toka, ki se ne da primerjati z nobeno tekočo stvarjo, ki sem jo kdaj videl. To je soslednost položajev, od katerih vsak naznanja, kaj sledi, in od katerih vsebuje vsak, kar je poteklo pred njim.

(Dalje prihodnjič.)

LISTEK.

A. G. Matoš: Feljtoni i eseji. Zagreb 1917. Naklada „Juga“. Cena K 2:50. — Evo vam mnogovedca in mnogovidca Matoša, polnega modrosti iz knjig in življenja, spretnega stilista in esteta, ki pa ima oči vedno v aktualnosti. Evropejec-Hrvat, Zagrebčan-Gričan-Jugoslovan. Dokler je bil živ, je imel po lastni zaslugi mnogo neprijateljev, danes, mrtev, ima samo še prijatelje, in po lastni krivdi celó srenjo gorečih vernikov. Založništvo je izbralo iz njegovega raztresenega dela osem člankov: Ljudi i ljudi; Književna kriza; Umjetnost i nacionalizam; Futurizam; A. Harambašić; Emerson; Pod florentinskim šeširo; Od Firenze do Zagreba. „Idući zatim, da ova knjiga bude ogledalo Matoševa duha, njegove prave biti, nijesmo u nju uvrštavali onakvih stvari, koje su plod momentanih dispozicija i indispozicija, ogorčenja ili želje, da se »dela vihtig«“. Matoš da naj se nam pokaže „bez maske“. Tudi Matoš brez maske je izprevrgljiv, nemiren in drhtav duh; marsikdaj pove kaj samo zavoljo lepšega; vendar ti odkrivajo ti eseji človeka s pozitivno, gradečo dušo, vneto za resnico in prave ideale človeštva in naroda, dušo, ponižno v spoštovanju do velikih vrednot preteklosti in sedanosti. To vam je esejist kakoršnega slovenska kultura tako zelo pogreša. In potem: človek pogumne in drzne odkritosrčnosti, pa magari proti sebi in svojim včerajšnjim trditvam Tudi takega moža bi potrebovala naša javnost. Cankar se nam je razvil v drugo smer. Danes, v dobi državnopravnih deklaracij, ko smo se strnili vsi Slovenci brez ozira na politični, verski ali kulturni credo v jugoslovanski ideji, vredni nam in zanamcem življenja in smrti, čutimo živo svežost sestavka iz leta 1912. o Avgustu Harambašiču, katerega drugi oddelek je zgodovina razvoja starčevićevega pravaštva, resna ocena in kritika pravaških osnovnih misli, nekak politični konfiteor pisatelj. Kdor še nisi čital mnogo hrvaščine, a bi se rad prijetno in s pridom uvel v bratsko narečje, skoraj da ne bi mogel seči po primernejši knjigi, zakaj Matošev jezik stoji tesno tik slovenščine.

— n —

Dr. Franc Derganc:

Henri Bergson.

Filozof moderne Francije.

Drugo poglavje.

(Dalje)

Ako hočete, je to odvijanje zvitka, kajti ni živega bitja, ki ne bi čutilo, kako prihaja polagoma na konec svojega zvitka; življenje obstaja v tem, da se staramo. Ali ravnotako je to tudi neprestano navijanje niti na klopko; kajti naša preteklost nam sledi, neprestano se veča za sedanjost, katero sprejema na svojem potu, in zavest pomeni spomin.“ Primerjajoč dalje trajo tisočbarvnemu spektrumu in neskončno malemu kavčukastemu traku nadaljuje: „Brezdvomno mi nobena slika ne obnovi prvotnega čustva, ki ga imam v poteku svojega jaza. A vendar je potreben poizkus obnove. Onemu, ki ne bi bil sposoben, dobiti intuicije lastno bistvo tvoreče traje, ne bi mu je moglo nič podati, niti pojmi niti podobe. Tu mora biti edina naloga filozofa, dati pobudo h gotovemu naporu, ki ga pa ovirajo pri večini ljudi življenju koristnejše dušne navade. A podoba ima vsaj prednost, da nas drži v konkretnosti. Nobena podoba nam ne nadomesti traje, a veliko različnih slik, vzeti iz različnih vrst stvari, nam usmeri zavest s konvergenco svojih učinkov natančno proti točki, kjer je izvestna intuicija dosegljiva.“

„Neprestano, med pomikanjem v času, narašča moj dušni položaj za trajo, ki jo pobere; sam iz sebe vali takorekoč snežen valj.“

„Traja je neprestano premikanje preteklosti, ki gloje ob bodočnosti in narašča v prodiranju.“

„Kopičenje preteklosti na preteklost se vrši brez prestanka.“

„Realna trajanja je tista, ki se v stvari zagriže in jim zapusti sled svojih zob. Če se pa godi vse v času, potem se spreminja tudi vse od znotraj, in enaka konkretna istina se nikoli ne ponovi.“

„Kdo pa tu ne bi zapazil, da postopa življenje ravno tako kakor zavest, kakor osobito spomin? Za seboj, ne da bi vedeli, vlečemo celo vsoto svoje preteklosti; v našo sedanjost pa kane naša pamet samo dva ali tri spomine, ki dopolnijo naš trenutni položaj v kakiže smeri.“

Bergsonova traja je kratkomalo tisti neprestani tok življenja in stvari, ki ga je označil že Heraklit s stavkom: $\pi\alpha\lambda\upsilon\tau\alpha\ \rho\acute{\epsilon}\iota$ (vse teče).

Če je traja nekaka živa, tekoča substanca, spajajoča v živo enoto vse kakovosti, torej tudi dušnost, nam predstavlja vitalni zagon (élan vital) tisto moč, ki v substanci neprestano giblje in snuje, deluje in ustvarja. Tekom časa in razvoja se je razcepil živi zagon s trajo v samostojno tekoče struge, doslej se je diferenciral zlasti na dve razvojni žili: v rastlinstvu se je povzpел do funkcije klorofila, v živalstvu si je ustvaril živce in živčna središča, s katerimi se je osvobodil materije in jo premagal. In kaj je materija sama? Ugasla traja, strjena lava, katera je v svojem poletu iz večno plamenečega vulkana izgubila vitalni zagon in v naporu omahnila in se obrnila v nasprotno smer gibanja, se zdrobila in „iztegnila“ v prostoru. Rastlinska topost, instinkt in intelekt so ustvarjali izprva skupno in združeno v živem zagonu, a se tekom razvoja po samem dejstvu rasti ločili v tri divergentne smeri, doslej je dosegel instinkt v živali, intelekt v človeku najvišjo stopinjo razvoja. Tako intimno so se nekaj prepajale tendence rastline in živali, da se je izvršila ta ločitev le sorazmerno, ne absolutno; ni ga intelekta, ki ne bi vseboval ostankov instinkta, istotako ni instinkta, ki ne bi nosil obrobih inteligence.

Svetlo jedro intelekta, obdano z megleno plastjo intuicije, izdeluje le umetna orodja, dočim ustvarja instinkt žive organe: „Ko bi se mogli otresti vsega ponosa, ko bi se pri definiciji svoje vrste strogo držali le tega, kar kažeta zgodovina in prazgodovina kot trajen znak človeka in intelekta, potem se ne bi več reklo: Homo sapiens, ampak: Homo faber.“

„Naš intelekt, kakor pride iz roke narave, ima za glavni predmet anorganično okorelost, predstavlja jasno le nesovisnost (discontinuité) in brezgibnost, označuje ga neomejena sposobnost razkroja po poljubnih zakonih in spoja k poljubnim sistemom, nima smisla za življenje.“

Odločilno ulogo igra v človeku ostanek instinkta, iz njega si je razvil vitalni zagon svojo najpopolnejšo obliko, iz instinkta je pognala intuicija, po Bergsonu najvišje spoznavno sredstvo, intuicija, spoznavni organ filozofije in metafizike: „V notrino življenja nas navaja intuicija, menim desinteresni, samozavestni instinkt; oni, ki bi bil sposoben, o svojem predmetu premišljevat in ga razširiti v neskončnost . . . intelekt je vglášen na materijo, intuicija na živ-

ljenje . . . zavest se je razdvojila v intuicijo in intelekt, da zadosti nujnosti, služi materiji in sledi toku življenja“.

Bergsonova filozofija je potekla iz živega studenca enotne intuicije, kakor izrase umotvor umetnika iz enotnega čustva, občutja ali ideje. Iz te miselne koncentracije kipi velika ustvarjalno in oplojavajoča moč, katere se zaveda najbolje Bergson sam, ko piše:

„Taka filozofija podeli tudi ojačeno moč za delo in življenje. Kajti ž njo se ne čutimo več osamljenih v človeštvu, ne čutimo več človeštva osamljenega v narodi, kateri gospoduje. Kakor je najmanjši prašek eno s celim našim solničnim sistemom, potegnjjen v tisto nedeljivo padajoče gibanje, ki je materijalnost sama, tako so tudi vsa organska bitja, od najnižjega do najvišjega, od prvih začetkov življenja do časa, kjer mi stojimo, in v vseh prostorih in vseh časih le razodevanje enega samega, gibanju materije nasprotnega, nedeljivega impulza. Vsa živa bitja se nosijo med seboj, vse nadvladuje isti siloviti nagon. Žival se opira na rastlino, človek se dvigne na žival, in vse človeštvo v prostoru in času postane ogromna, poleg vsakega izmed nas dreveča četa; pred nami in za nami v zanosnem naskoku, sposobna podreti vse zapreke in premagati največje ovire — mogoče tudi smrt.“

Končno, kaj je spoznal Bergson v intuitivni konfrontaciji problema, ki ga smatra E. Carpenter (Stvarstvo kot umotvor) v svoji psihologiji za kristalizacijsko točko, okoli katere se skupljajo plemena kakor čebele v roju? Kako odgovarja Bergson na pereče vprašanje modernega inteligenta: kaj je bog, kaj je vera?

Takozvana znanstvena, objektivna teologija uči, da spoznava intuicija neposredno neko najvišjo moč, imenovano bog. Kdor vsled osebne degeneracije ali patološkega defekta ni sposoben te intuicije, temu ne odpre tega spoznanja niti razum z najpopolnejšo logiko niti vseh šestnajst znanstvenih dokazov za božjo bit. Bog je eden in isti za vse čase in prostore, a različni narodi ga pojmovno in obredno različno izražajo, primerno posebnemu stališču svoje kulture, kakor izražajo enake pojme v različnih jezikih. Objektivna teologija obdeluje znanstveno pojem boga v psihološkem, historičnem in primerjalnem oziru in se trudi za znanstveno organizacijo in sodelovanje bogoslovcev vseh konfesij. Osobito se poudarja socialni pomen verstva in obrednosti (kulta), ki tvori edino možno ljudsko obliko miselnega in sožitnega kontakta z objektivnim spoznanjem, z objektivno znanstveno resnico. Pozorno in resno prodira

moderna filozofija v verski problem, s priznanjem njega socialne važnosti se nahaja na istem stališču z zdravim človeškim razumom ter si gradi tako širok most ljudskega zaupanja, spoznavši tragično krivdo klasične aristokratske kulture, ki je držala ljudske mase v sužnosti in jih zaničljivo prepuščala magiji orijentalških duhovnikov in čarovnikov.

Izobraženi, na vrhuncu časa stoječi bogoslovec združuje rezultate objektivne znanstvene teologije s pozitivno obliko lastne konfesije. Vitalni interes vsake države in bodočega trajnega miru zahteva definitiven — ne samo molčeč iz oportunizma in tolerance — kompromis konfesij in objektivno znanstveno kvalifikacijo javnih, priznanih bogoslovcev. Objektivna teologija pripravlja tako neko versko pojmovno skupnost, v kateri ohrani vsaka konfesija svojo avtonomijo in „materni jezik“ obreda. To moderno tendenco samo bilježimo, a prepuščamo razsodbo in pojasnilo strokovnjakom, znanstvenim bogoslovcem.

V „Razvoju-stvarniku“ piše Bergson o bogu: „Ako se povsod vrši ista vrsta činovitosti (action), bodisi, da izginja, bodisi, da stremi k obnovitvi, izražam naprosto to verjetno podobnost, če govorim o nekem središču, iz katerega se utrinjajo svetovi kakor rakete iz ogromne skupine (pirotehnične), seveda s pridržkom, da ne izdajam tega središča za stvar, ampak za sovisnost utrinjanja. Bog, tako definiran, nima nič gotovega, on je neprestano življenje, činovitost, svoboda. Tako umevamo stvarstvo in čudež, doživljamo ga v sebi, kadar svobodno ustvarjamo.“

In na vprašanje Frédéricica Charpina (La Question Religieuse): ali doživljamo razkroj ali razvoj religiozne misli in čustva? odgovarja Bergson takole: „Reči morem samo, da se mi zdi, da versko čustvo ni v razkroju. Razkrojna je samo sestavina. Čeprav priznavam, da se je versko čustvo polagoma obogatilo in združilo z jako različnimi elementi, vendar ni manj resnično, da je v svojem bistvu nekaj enostavnega in sui generis, ker ne enači nobeni drugi dušni kretnji. Ali pa smemo reči, da se enostaven element vsaj lahko razpuhti, če se že ne more razkrojiti, in da religiozno čustvo na priroden način izgine, če ne najde več predmeta, katerega bi se oprijelo? To bi se reklo pozabiti, da se nahaja predmet verskega čustva vsaj deloma v čustvu samem, da ga bolj „čutimo“ nego „mislimo“, in da je tukaj misel istotako učinek kakor vzrok čustva. Poglobitev misli bo torej čimdalje bolj odkrivala to čustvo, nikakor ga ne omeji v njegovi bistveni vsebini, še manj pa uniči.“

Celih dvajset let je porabil Bergson za svoje glavno delo, dvajset let je trajalo to empirično, izsledovalno delo sožitnega kontakta. A kako skromno sodi o svojem uspehu! V uvodu „Razvojavstvarnika“ piše: „Taka filozofija pa se ne ustvari v enem dnevu. V nasprotju s takozvanimi sistemi, izmed katerih je vsako delo enega posameznega ženjalnega človeka, postavljeno kot celota, da jo sprejmemo ali zavržemo, izdelava tako filozofijo stoprav skupen, neprestan, medsebojno se izpopolnjujoč in popravljajoč, medsebojno se poboljšujoč napor mnogo mislecev in opazovalcev. Naš poizkus torej ne stremi za tem, da razreši na mah največje probleme filozofije. Ampak le metodo bi rad ugotovil in pojasnil ob nekaterih bistvenih točkah možnost njene uporabe.“

V „uvodu v metafiziko“ pristavlja: „Kratkomalo, tako definirana filozofija ne obstoji v tem, izbrati pojme in se pridružiti kaki šoli, ampak v tem, da se dvignemo do intuicije, ki je edina (glavna, vseobsežna), od katere se potem enako lahko spustimo k raznim pojmom (sistemom), ker stojimo nad mejami šol“. Dalje v predgovoru knjige „materija in spomin“: „Filozofija v tem smislu je zavedna in preiščljiva vrnitev k podatkom intuicije. Privesti nas mora, po analizi istin in po primerjanju nazorov, nazaj k sklepom zdravega človeškega razuma.“

Kratko in ostro nam je načrtal Bergson metodo modernega filozofskega obrata, stališče modernega filozofa napram drugim filozofom in stanom socialnega telesa. Moderna filozofija se je popolnoma oprostila prvotnega despotizma in vsega avtoritativizma, očistila se je vse magije in čarodejnih moči, vsa demokratična se je vrnila v živo naravo — enaka med enakimi, sposobna, premostiti prepad med inteligenco in ljudstvom, med filozofijo in zdravim človeškim razumom.

V absolutnem kontrastu se nam javlja stališče klasične filozofije, na katerem stoji na pr. grški filozof Empedokles iz Agrigenta (490.—430. pr. Kr.), ki je navzlic svojemu aristokratskemu pokolenju odklonil kraljevsko čast in potoval po grških mestih, Sicilije in Italije, visoko čaščen in slavljen kot zdravnik, pravni duhovnik, govornik in čudodelnik. T. Gomperz pripoveduje o njem (grški misleci, I. zv. pag. 184): „Učencem je klical: jaz sem vam nesmrten bog, ne več smrten človek! V zlatorobnem škrlatu, duhovniški lovor v dolgo padajočih, mračni obraz obkrožujočih laseh, obdan od množice občudujočih častilcev in častilk, je potoval po okrajih Sicilije. Tisoči, da, desetstisoči so mu vriskali naproti, mu

sledili in iskali pri njem dobičkonosne napovedi za bodočnost in ozdravljenja vsakojakih bolezni in težav. Trdil je tudi, da ima oblast nad vetrovi in vremenom, da zapoveduje žgočemu solncu in razdirajočim hudournikom. In ne popolnoma po krivici! Mesto Selinunt je osvobodil uničujoče kužne bolezni s tem, da je razmočviril zemljo; svojemu rojstnemu mestu je podaril zdravo podnebje s skalnim predorom, ki je odprl pot severnim, svežilnim vetrom. Kot inženir, morda tudi kot zdravnik je izvršil veledela ali še večja obetal. Mrtvično žensko, ki je ležala trideset dni „brez diha in žile“, je baje prebudil iz mrtvičnega krča. Gorgija, ki je bil njegov učenec, ga je videl „čarati“, pri čemer nam je mogoče misliti na hipnozo ali druga zdravljenja s pomočjo domišljije.“

Za vse čase veljavno je proglasil Bergson: 1. filozofija je sotrudni pridelek vseh mislecev, je sad kolaborizma (sotrudne intuicije); 2. filozofija je nastojna, rastoča količina (fudurizem); 3. filozofija je avtonomno organizirana znanost. Tretji stavek sledi avtomatično kot najvažnejši sklep iz obeh prejšnjih premis: če je filozofija po svojem bistvu kolektivno delo, velja tudi zanjo isti princip organizacije kakor za vsako drugo kolektivno činovnost, ako hoče delovati resno in uspešno. Avtonomna organizacija filozofije in znanstva! Nečastno mesto je zavzemala doslej filozofija v kapitalistični državi, životarila je kot odvisna, pokorna dekla kapitalizmu. Koliko let in prošenj je bilo včasih treba, koliko parlamentarnih debat in afer, predno se je znanstveniku posrečilo, dobiti opremljen institut za strokovno delo, potrebni kapital za znanstveno ekspedicijo! Avtonomno organizirana znanost ne bo več živela ob drobtinah, padajočih z bogato obložene mize kapitalizma, ampak skrbela bo sama za vse potrebe znanstvenega obrata.

Tako pa nastopi nova faza v razvoju filozofije, neplodni dobi besedne dijalektike bo sledila doba zavedno organizirane in praktične činovnosti; doslej so posegali pojmi v življenje v obliki sugestivnih besed, poslej se bodo izražali v obliki uspešnih činov.

(Konec prihodnjič.)

Dr. Franc Drganc:

Henri Bergson.

Filozof moderne Francije.

Tretje poglavje.

(Konec.)

In kritika intuitivizma? Kritikovati, to se pravi meriti po danem in splošno priznanem merilu. Možnost takega merila je odklonil sofist in popotni filozof Protagora (480.—411. pr. Kr.) iz Abdere, češ, da narekuje le volja in brutalna moč posameznika ljudstvu veljavna merila: πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστι, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν (človek je merilo vseh stvari, sočih, da so, nesočih, da niso).

Proti nihilizmu sofistov je nastopil z ustvarno silo ženijalne osebe mož, čigar nesmrtna prikazen sije iz kulturne zgodovine kakor naš najdražji, najvidnejši spomenik, — Sokrat (470.—399. pr. Kr.) nam je podal metodo objektivnih meril. Sokrat je stopil v krog izobraženih Atencev in kratkomalo izjavil, da ničesar ne ve. S to psihološko globoko zasnovano metodo nevednosti — nedostatek je glavni vir vsakega napredka — je postavil sebe in svoje prijatelje pred novo nalogo in jih prisilil k sotrudnemu delu. Ker posamezniki nič ne vemo, moramo začeti od kraja in z združenimi močmi iskati resnice po principu spoznavne sotrudnosti in indukcije. Tako najdeno merilo ima objektivno veljavo in tem večjo moč, čim več poznejših generacij je predelalo in revidiralo isto merilo po Sokratovi sotrudni metodi nevednosti, katere bistvo je prevzel tudi René Descartes (1596.—1750. po Kr.) s svojim metodičnim dvomom (doute méthodique).

Ponovno smo se prepričali, da ni v znanosti nobena ideja v dovršeni obliki dana količina, da ni nobena ideja hipni pridelek ene same osebe, ampak: 1. da je vsaka ideja v času — čas je odločilen kriterij resnice — rastoča količina, koje boljši in popolnejši del sledi stoprav v bodočnosti (bistvo futurizma); 2. da je vsaka ideja sotrudni (konfunkcionalni) pridelek vseh časov in oseb. Celo o umetniški ideji velja to spoznanje, kajti rasla je v umetnikovi duši dolgo časa iz neštavnih hipov in vtiskov do trenutka zrelosti in

produkcije (individualna konfunkcija). Pa tudi pojem socijalizma dobi po tem merilu svojo definitivno in konkretno obliko, ne pomeni namreč nadvlade in diktature ene skupine ali enega stanu, ampak aktivno in pasivno organizirano sotrudnost vseh skupin in stanov.

S spoznanjem principa sotrudne rasti idej (pojmov) pa smo že tudi opravili glavno kritiko, kajti Bergson sam zahteva novih „plastičnih, gibljivih, skoro tekočih predstav“, torej rastočih pojmov, sam je poudaril, da nam take filozofije ne ustvari niti en dan, niti ena sama oseba.

Fini mislec je opazil v Bergsonu neko nesigurno omahovanje med intuicijo in intelektom, na eni strani se zdi, da hoče zavreči pojmotvorni intelekt, na drugi strani pa išče tekočih pojmov in priznava v omejenem obsegu intelekt naravoslovja.

Psihološko se razlaga ta nesigurnost iz takozvanega „hevrističnega afekta“, iz idejnega izvora čustev, iz Platonove „manije“. Misleca in umetnika razvname vsaka na novo rojena ideja s prekipajočim čustvom sreče in navdušenja. Razigrani pesnik si vedno iznova ponavlja pesem, slikar se vedno zopet vrača pred sliko, kakor se mlada, presrečna mati ne more nagledati novorojenčka v zibeli. Spomnimo se samo Arhimeda, ki je v blazni navdušenosti skočil iz kopeli in letel brez obleke po Sirakuzah, vpijoč: heureka! V hevrističnem afektu zamenja srečni najditelj silo čustva z objektivno veljavo ideje, ceni in meri resnico po sili svojega čustva. Ta dogodek opažamo vsak dan v znanosti: vsake nove ideje se navdušeno polaste vse mogoče stroke; ista dobi svojo pravo, resnično veljavo šele potem, ko se strezni hevristični afekt.

Tudi Bergson je v hevrističnem afektu iztrgal intuicijo iz celote vitalnega refleksa, ki obstaja nedeljivo iz občutno zaznavnega in reaktivno motoričnega kraka (jezika). Intuicija in jezik tvorita konfunkcionalno enoto, nahajata se v vedni medsebojni odvisnosti in prisposobnosti (akomodaciji). Duh je vsota nerazvitih možnosti, in naš naravoslovni, materialni intelekt z logiko nam predstavlja le eno tako razvito možnost. Dalje pa Bergson tudi ne bi smel prezreti važnosti pojmotvornega intelekta i za spoznavno delo filozofa samega i za pedagogiko in didaktiko.

Na vsak način je posvetil Bergson premalo pozornosti motorični polovici vitalnega refleksa — jeziku, ki je najodličnejši produkt človeškega duha in njegovo najmočnejše orožje, kajti „v začetku je bila beseda“, a ista beseda ostane tudi zadnja moč. Vsak kulturni narod, ki le za hip zdvoji nad živomožnostjo svojega jezika, ker je

baje radi maloštevilnosti samo *quantité négligeable* in mešetarina bratov, izvrši sramotni samomor sužnja. V dobi pravičnosti in svobode preneha obstojna nevarnost medsebojne grožnje in nastopi idealni položaj grških mestnih držav, malih avtonomij, katere seveda takrat še niso mogle obstati v navalu barbarskih mas; obrambni princip mase in komasacije postane nepotreben in regulativ pravičnosti zajamči tudi najmanjšemu narodu svobodni obstoj in razvoj. V bodočnosti ne bo odločevala samo kvantiteta, ampak v prvi vrsti kvaliteta, katera se laglje razvija v malem, nego v velikem. V moderni državi tvori jezik socialno dušo, tisti specifični kulturni znak, ki ustvarja prirodne enote.

Kaj je ustvaril torej Bergson novega in originalnega? Katere so njegove trajne zasluge za napredek človeške misli? Kaj je sploh novost in originalnost v naravi in fantaziji? Naravoslovni zakon o konstanci moči in materije uči, da je količina moči in materije nespremenljiva, da ni mogoče, da bi le en atom izginil ali nastal na novo. Enako priča psihologija, da najbujnejša fantazija ne ustvari niti najmanjšega novega elementa, da obstaja vse njeno delo izključno v novih varijacijah in kombinacijah danih predstav. Kako naivno in nesmiselno je torej, če se baha avtor z originalnostjo ali pa če ga narobe uničuje zlohoten kritik z očitanjem plagijata! Enake razmere in podobne dušne dispozicije porajajo podobne ideje. Zato ni nič čudnega, da nahajamo podobne kulturne elemente in ideje pri najrazličnejših narodih in osebah. Odločno moramo zavrniti tisto domišljavo kritično strujo, ki proglašča kulturo za monopol enega kraja, enega naroda, od koder se naj bi bila ista razširila potom prometa in v obliki kulturnega darila ali posojila med druge narode — dolžnike.

Tako nam podaja tudi Bergson izvečine prastare in stare ideje, originalna je le oblika, nova je le dušna energija, s katero prebuja mrličke k novemu, stvarnemu življenju. V neprestanem boju zmagajo le nekatere ideje, druge padejo v grob, kjer čakajo vstajenja. Dvojno zaslugo ima prebuditelj stare ideje: 1. obogati svoj ubožani, propadajoči čas z izkopanim zakladom; 2. popravi krivico in vrne čast oživiljeni ideji.

V omenjenem zmislu je poživil Bergson zlasti tri ideje: empirizem, svobodo in umetnost. Samo prastari empirizem nam je prelil v obliko svojega intuitivizma. Doživljaj, izkustvo je prvi in glavni vir spoznanja. S svojo intuicijo nam Bergson samo razlaga poseben način, kako se razvija naše spoznanje iz empirizma,

ki mu je skupni vrelec vseh filozofskih struj, iz katerega vodijo pota na vse strani, na vse višine in v vse globine. Mimogrede moramo popraviti zmotno mnenje tistih filozofov, ki istovetijo empirizem s skepticizmom in materijalizmom. Spominjamo jih samo Berkeleyevega sistema, v katerem tvori empirizem podlago idealizmu in špiritualizmu. In naša opazka o ljudski filozofiji Bergsona poudarja samo istovito stališče (empirizem) ljudskega razuma in intuitivizma. Koncem koncev pa tudi ne smemo pozabiti, da je Bergsonova intuicija le pridelek njegove osebe.

Z mučnim in neznosnim čustvom fatalizma je obsenčil predvojni materijalizem evropejsko dušnost: trpite in molčite, sužne duše, kajti ni rešitve iz mojih verig! A kako naj bi se udal temu ediktu laži in brutalne sile svobodni, ponosni duh?

Osobito nas zanima Bergsonova metoda, ker nam odkriva spoznanje, da je stala ista rojenica ob zibki znanosti, filozofije in umetnosti. Isti estetični princip ustvarja povsod, ista ustvarna moč deluje v prirodi in v fantaziji noeta in poeta. Prva kulturna sila postane zopet umetnost, katera nam prerodi vse življenje v duhu sočutnosti in lepote.

Za slovo se vrnimo še enkrat k velikanu modrosti — Sokratu, da si ogrejemo in poživimo premrle duše ob večnem plamenu njegovega dusa. Kateri motivi so sprožili v Sokratu idejo sotrudnega spoznavanja (noetičnega demokratizma)? Na eni strani je Sokrat uvidel, da nima vse spoznavno in kulturno delo toliko časa nobene vrednosti in ostane prazno zidanje „na peni vode“, dokler človek v bežnosti dogodkov ne najde trdne skale, jamstva trajnemu obstoju in svobodnemu razvoju kulturnih pridelkov. Kaj koristi človeku, če ima na izbero najzlahtnejših semen, če pa jih nima kam vsejati, ali če jih mora vsejati v skalno celino, kjer sproti uničujejo mlado setev viharji in divje ptice? Varna ograja in obdelan vrt je predpogoj življenju. Tak vitalni predpogoj, taka varna ograja kulture je pravna država, izven pravne države ni ne svobode, ne kulture. Ideja pravne države je pognala s tako močjo iz Sokratove duše, da je na smrt obsojen s svatovskim obličjem izpil strupeno čašo in postal nje prvi in prostovoljni mučenik. Na drugi strani pa je Sokrat tudi spoznal, da tvori trajno in neomajno skalo kulture le država, temelječa na sotrudnem spoznanju vseh mislečih državljanov, na široki duši celokupnega ljudstva.

Zmagoslavno preštane vse viharje časov le tista filozofija, ki zasedra svojo ladjo v zanesljivem, trajnem dnu državne ideje in ljudske duše.

Resnica je melodija vseh zvonov; misel posameznika je le proseči zvonček na vratu ovčice, izgubivše rodno čredo. Vsak pojedinec, še tako učen, slaven in mogočen, mi je samo sočlovek in sotrudnik, a nikoli nadčlovek, vsaka njegova misel je le kapljica v morju resnice. Drevo spoznanja se razvija in raste v daljno, lepšo bodočnost naših upov in hrepenjenja, a njegove korenine poganjajo iz duha vseh mislečih oseb. Monizem je usodna prevara absolutnega racionalizma, v prirodi in človeštvu je dan le pluralizem enakopravnih moči; iz harmonično organiziranega sotrudnega dela ustvarja filozofski eros resnico.

I. Zorman:

XIV. umetniška razstava v Jakopičevem paviljonu.

Ker se v tem čudnem času razgovarjamo o vsem mogočem, naj tudi o štirinajsti umetniški razstavi zapustimo mal pomenek, četudi bi katalog s 153 številkami podcenjevanju lahko ugovarjal in z njim lepo število prodanih podob; pa splošno nesoglasje med kvantiteto in kvaliteto je zašlo tudi v razstavo in zato gmotni uspeh ni bil enakovreden umetniškemu. Tistega lepega umetniškega užitka, ki ga beseda ne more nikdar dovolj dopovedati, razstava ni nudila; manjkalo je novosti, nepoznanih vtisov, razmaha tekme. O delih Jakopiča, Sternena, Vavpotiča, Jame karakterizacij ni treba ponavljati, poznaš jih že od prvih razstav, jim zaupaš in ne zahtevaš neusahljive množine in bliščobnejšega sijaja; štirinajst razstav in vedno prve odlike njim! Brez tekmecev so ostali, brez nadkriljevalcev. Saj se zdi, da vise njih dela med mnogim drobižem štirinajste le za patentirano merilo upodablajoče slovenske umetnosti; in to merilo lepo kaže različne kolobarje umetniškega upliva, v katerih je bil zasežen mnogi razstavljalec. Mnogo je njih imen, pa mesto da večajo in širijo centrum, teže od njega, od vztrajnosti, resnosti, globokosti k površnosti in omlednemu. Plitvina niti ni to, ker ni